

H. F. DONDAINE O. P., *Le "De 43 Questionibus" de Robert Kilwardby*, in «Archivum Fratrum Praedicatorum» (ISSN 0391-7320), 47, (1977), pp. 5-50.

Url: <https://heyjoe.fbk.eu/index.php/afp>

Questo articolo è stato digitalizzato dalla Biblioteca Fondazione Bruno Kessler, in collaborazione con l'Institutum Historicum Ordinis Praedicatorum all'interno del portale [HeyJoe](#) - *History, Religion and Philosophy Journals Online Access*. HeyJoe è un progetto di digitalizzazione di riviste storiche, delle discipline filosofico-religiose e affini per le quali non esiste una versione elettronica.

This article was digitized by the Bruno Kessler Foundation Library in collaboration with the Institutum Historicum Ordinis Praedicatorum as part of the [HeyJoe](#) portal - *History, Religion, and Philosophy Journals Online Access*. HeyJoe is a project dedicated to digitizing historical journals in the fields of philosophy, religion, and related disciplines for which no electronic version exists.

Nota copyright

Tutto il materiale contenuto nel sito [HeyJoe](#), compreso il presente PDF, è rilasciato sotto licenza [Creative Commons](#) Attribuzione-Non commerciale-Non opere derivate 4.0 Internazionale. Pertanto è possibile liberamente scaricare, stampare, fotocopiare e distribuire questo articolo e gli altri presenti nel sito, purché si attribuisca in maniera corretta la paternità dell'opera, non la si utilizzi per fini commerciali e non la si trasformi o modifichi.

Copyright notice

All materials on the [HeyJoe](#) website, including the present PDF file, are made available under a [Creative Commons](#) Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License. You are free to download, print, copy, and share this file and any other on this website, as long as you give appropriate credit. You may not use this material for commercial purposes. If you remix, transform, or build upon the material, you may not distribute the modified material.

LE « DE 43 QUESTIONIBUS » DE ROBERT KILWARDBY

PAR

H.-F. DONDAINE O.P.

Le mercredi saint 1271, saint Thomas — alors à Paris — recevait du maître général des Prêcheurs, Jean de Verceil, une liste de 43 *articuli* sur lesquels était requis son avis sub *forma taxata*: Qu'en pensent les saints? lui-même, Thomas, qu'en pense-t-il? et s'il n'approuve pas l'opinion en question, la juge-t-il tolérable? Réponse était demandée *infra quadriduum*; saint Thomas la rédige dès le lendemain¹. Son texte nous a été transmis par plus de 30 manuscrits: c'est l'*Opusculum X* de l'édition Romaine, ou *Responsio de articulis XLII* (éd. de Parme, tome 16-1, pp. 163-168)².

En 1930, le Père M.-D. Chenu découvrait et publiait en partie un exposé sur les mêmes 43 questions attribué à un autre maître dominicain, Robert Kilwardby: exposé jusque là inconnu, repéré dans le manuscrit 131 de la Bibliothèque Municipale de Bordeaux³.

Enfin, en 1960, D.-A. Callus, O.P., annonçait la découverte faite par Mr Neil R. Ker: le ms. London, St Paul's Cathedral Library 9,

---

¹ Nous sommes informés sur ces divers points par le texte même de la réponse de saint Thomas, et par les indications portées sur ses anciens manuscrits. Cf. l'étude de J. Destrez, La lettre de saint Thomas d'Aquin dite lettre au lecteur de Venise d'après la tradition manuscrite, dans *Mélanges Mandonnet* (Bibl. Thomiste, XIII), Paris 1930, tome I, pp. 117 sqq.

² Le chiffre XLII de la tradition imprimée est inexact; les mss mentionnent et contiennent 43 articles. Cf. J. Destrez, op. cit., page 119, en note.

³ M.-D. Chenu, Les Réponses de S. Thomas et de Kilwardby à la consultation de Jean de Verceil (1271), dans *Mélanges Mandonnet* (Bibl. Thomiste, XIII), Paris 1930, tome I, pp. 191-222. — Il édite le texte des 43 questions et celui de 20 réponses, à savoir les réponses aux qq. 1-16, 19 et 34-36. Dans son article *Aux origines de la « Science moderne »*, dans *Rev. des sc. phil. et théol.*, 29 (1940) 211-212, le Père Chenu édite à nouveau, après nouvelle lecture du ms., une page de la question 2.

aux folios 17^r-21^v, contient des *Problemata determinata per fr. Albertum ord. predicatorum, quondam episcopum Ratisponensem*: ce sont des réponses aux mêmes 43 questions ou articles du maître général⁴. La même année, J.-A. Weisheipl éditait ce nouveau texte⁵.

On aperçoit sans peine l'intérêt des trois pièces. Trois maîtres dominicains de renom ont donné là chacun leur avis sur un même lot de questions, dont l'ensemble est assez disparate: les Pères Chenu et Destrez ont cru y reconnaître les « résidus d'une question quodlibétique »⁶, laquelle semble avoir soulevé quelques remous, puisque le maître général prend la chose à cœur⁷.

Il reste quelques points obscurs touchant la contribution de Kilwardby. Ce maître-ès-arts de l'Université de Paris, réputé pour ses travaux de grammaire et de logique, est entré chez les Prêcheurs vers 1245; il est régent du Collège des Dominicains d'Oxford de 1256 à 1261, date où il est élu provincial. C'est à titre de provincial qu'il prend part au chapitre général O.P. à Montpellier en mai 1271⁸. En 1930 et depuis, nul n'a hésité à reconnaître dans le document de Bordeaux une réponse à la consultation de Jean de Verceil: le maître général aura simultanément demandé l'avis des trois maîtres, peut-être — comme l'a supposé le Père Mandonnet⁹ — pour soumettre le dossier ainsi rassemblé à une commission doctrinale du chapitre de Montpellier.

⁴ D.-A. Callus, O.P., Une œuvre récemment découverte de S. Albert le Grand: De XLIII problematibus ad Magistrum Ordinis, dans *Rev. des sc. phil. et théol.*, 44 (1960) 243-261.

⁵ James A. Weisheipl, O.P., The *Problemata determinata* XLIII ascribed to Albertus Magnus (1271), dans *Mediaeval Studies*, 22 (1960) 303-354. — Deuxième édition, revue sur un second manuscrit par J. A. Weisheipl, dans *Alberti Magni Opera omnia, Monasterii Westfalorum* (1975), t. XVII, pars 1, pp. 45-64.

⁶ L'expression est du Père Chenu, op. laud., p. 211. — Destrez cherchait l'origine de cette dispute à Rome, au couvent dominicain de Ste Sabine (op. cit., pp. 129-130).

⁷ D'autres s'inquiétaient: dans le temps même où saint Thomas recevait la demande de Jean de Verceil, il préparait une réponse à une consultation d'un professeur dominicain portant sur les mêmes articles, exactement 27 sur 43; c'est la « Lettre au lecteur de Venise », ou *Responsio de 36 articulis*. Cf. J. Destrez, op. cit., pp. 136-141.

⁸ Cf. E. M. F. Sommer-Seckendorff, *Studies in the Life of Robert Kilwardby* O.P. (Inst. Hist. FF. Praed. Romae, *Dissertationes Hist.* VIII), 1937; A. B. Emden, *A Biographical Register of the University of Oxford to A.D. 1500*, t. III, Oxford 1958, pp. 1051-1052.

⁹ P. Mandonnet, *Compte-rendu de J. Destrez*, op. cit., dans *Bulletin thomiste*, 3 (1930) 136.

En fait, le texte de Bordeaux se présente à nous sans protocole ni adresse, sans formule finale de salutation: rien qui nous renseigne sur sa destination immédiate. Evidemment, sa liste de 43 questions, leur ordre et leur énoncé, identiques à ceux consignés dans les réponses de saint Thomas et d'Albert le Grand, concernent bien la même circonstance. Mais on peut hésiter sur ce que représente exactement la rédaction qui nous est parvenue: ses développements et ses excursus ignorent le court délai et la *forma taxata* impartis à saint Thomas; le maître général n'avait sans doute que faire du détail des procédés de mesure du diamètre terrestre (q. 43)¹⁰.

Quoi qu'il en soit, les trois pièces ci-dessus évoquées suffisent à offrir les éléments d'une confrontation fructueuse, permettant de dégager la personnalité de chacun des trois maîtres. Le Père Chenu a ainsi exploité sans tarder les questions qu'il publiait, en comparant les réponses de Kilwardby et celles de saint Thomas; le diptyque qu'il a tracé vaut d'être relu et retenu¹¹. Mais il a reculé devant une édition intégrale du texte conservé par le manuscrit de Bordeaux, en raison surtout de la tenue déplorable de la copie et de ses incertitudes¹².

Les questions encore inédites, 23 sur 43, ne sont pourtant pas sans offrir leur apport à la figure intellectuelle du maître anglais; ne serait-ce que la dernière question (q. 43): où saint Thomas répond en 3 lignes, Kilwardby en consacre 150 à une docte leçon de géodésie. La parution récente (1975) des *Problemata* d'Albert dans les *Opera omnia* de Cologne, et la parution prochaine de la *Responsio* de saint Thomas dans l'Edition Léonine¹³, nous ont semblé justifier un nouvel effort pour mettre à la disposition de l'historien tout le texte de Kilwardby.

La pièce ici éditée n'a pas d'autre témoin connu que le manuscrit de Bordeaux. Depuis l'étude du Père Chenu, elle a été reçue de tous comme authentique: le témoignage du copiste est explicite à souhait,

---

¹⁰ Autre point discuté: Le Père Mandonnet tenait pour indubitable que Kilwardby avait lu la réponse de saint Thomas, à Montpellier, avant de rédiger sa propre réponse; et que celle-ci visait plus à faire réplique à saint Thomas qu'à juger les propositions en discussion (Bull. Thom., l. c.). Sur quoi J. A. Weisheipl, dans sa préface des *Problemata*, exprime un doute discret (Mediaeval Studies, 22 (1960) p. 304, note 8).

¹¹ Article cité des Mélanges Mandonnet, pp. 211-222.

¹² Ibid., p. 192.

¹³ Le tome XLII, qui contiendra la *Responsio de 43 articulis*, est en préparation avancée.

et rien n'autorise à en suspecter l'origine¹⁴. Le manuscrit 131 de la Bibliothèque Municipale de Bordeaux contient entre autres 34 opusculs de saint Thomas¹⁵; XIVe siècle, parchemin, 310 × 225 mm., 2 colonnes, 268(+101^a) folios, 2 copistes principaux. Les questions de Kilwardby sont transcrites aux ff. 249va-256rb, à la suite du *Super Boetium De Trinitate* de saint Thomas, avec cette inscription de la main du copiste:

Ista que secuntur fecit frater Robertus de Anglia, ordine(!) predicatorum, archiepiscopus Cantuariensis, postmodum cardinalis.

Le copiste de cette partie du volume s'applique à une écriture régulière à main posée; ponctuation très rare, ne connaissant que le point suivi d'une majuscule; quelques pieds-de-mouche. Des questions recensées, 37 débutent par un numéro d'ordre, avec capitale ornée; numéro d'ordre signalé aussi par le copiste dans l'intervalle en guise de rubrique.

Malheureusement, « copiste ignorant et maladroit » (Chenu, p. 192), qui multiplie les négligences (tildes omis, répétitions), les bévues, les reprises sans exponctuation, nous livrant parfois un texte obscur, d'interprétation hasardeuse.

Pour le texte des questions, les *Responsiones* de saint Thomas et les *Problemata* d'Albert nous ont fourni quelques suppléances. Mais pour les réponses de l'auteur, les conditions de la copie mettaient l'éditeur en situation difficile, faute de secours extérieur. Dans la question 43, par exemple, il faut à chaque pas résoudre une ambiguïté, interpréter une mélecture, soupçonner une omission: bref conjecturer sans autre recours que le contexte.

Nous avons pris le parti d'intervenir chaque fois qu'il y avait à sauver l'intelligibilité du passage, quitte à donner en apparat toutes les leçons du manuscrit non reçues en texte, et même toutes ses hésitations ou bévues, pour autant que l'imprimé peut les reproduire ou signaler;

¹⁴ Un contrôle par critique interne, facile et efficace pour les *Problemata* d'Albert, est ici moins prometteur, et pratiquement hors de notre portée dans l'état actuel de l'héritage littéraire de Kilwardby; ses ouvrages restent en grande partie dispersés dans les fonds manuscrits des Bibliothèques, des anglaises principalement. Cf. F. Stegmüller, *Les Questions du Commentaire des Sentences de Robert Kilwardby*, dans *Rech. de théol. anc. et méd.*, 6 (1934) 57-60, en note. — Le Père A. G. Judy O.P. vient d'éditer le *De ortu scientiarum*, The British Academy and The Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto 1976.

¹⁵ Cf. H.-F. Dondaine et H. V. Shoener, *Codices manuscripti operum Thomae de Aquino*, t. I, Romae 1967, pp. 320-324.

nous livrons ainsi au lecteur les éléments d'une estimation de nos conjectures. Nous avons donc, avec moins de scrupule que le Père Chenu, suppléé quelques mots, signalés par nos < >; quand il faut renoncer à trouver une interprétation fondée sur les données du manuscrit, nous supposons une omission notable, signalée en texte par <...>.

Les nombres abondent dans les questions 40 et 43, et le scribe y use indifféremment du nom ou des chiffres, arabes ou romains; *uiginti*, 20, *xx*; nous unifions sur la forme la plus simple, le chiffre arabe.

L'apparat signale en variante toutes les différences du manuscrit (non nommé) avec le texte que nous présentons, noté en lemme¹⁶. Les omissions par nous supposées étant signalées en texte par <...>, il restait à noter en apparat toutes les autres différences. Toutes, disons-nous¹⁷, car il était difficile de faire un choix; il a paru plus simple de tout noter, plus instructif aussi: cet apparat intégral manifeste mieux les imperfections de l'unique témoin et ce qu'elles laissent peser d'incertitude sur notre texte¹⁸.

Notre édition se borne à livrer le texte ainsi restauré, sans engager un travail de comparaison et d'exploration des sources implicites; nous nous contentons de donner une référence accessible pour les citations explicites.

Pour titre de l'ouvrage, nous proposons celui que suggère la formule constante du manuscrit: *De 43 questionibus*.

¹⁶ Nous omettons le lemme, quand il apparaît avec évidence dans la ligne repérée.

¹⁷ Nous ne tenons pas compte des rares mots rayés ou exponctués; nous les tenons pour corrigés.

¹⁸ Voici la liste des sigles utilisés dans cet apparat:

add.	addidit	m.	manus
cod.	codex	marg.	marginé
col.	columna	om.	omittit
fol.	folium	p.	prima
hom.	homoeoteleuton	praem.	praemittit
inc.	incipit	rep.	repetit
inscr.	inscribit	s.	secunda
inv.	invertit	suppl.	supplevimus
lin.	linea	trans.	transiens

ROBERTUS KILWARDBY: DE 43 QUESTIONIBUS
(Bordeaux, Bibl. Municipale 131, ff. 249va-256rb)

Ista que secuntur fecit frater Robertus de Anglia, ordine predicatorum, archiepiscopus Cantuariensis, postmodum cardinalis.

QUESTIO I

Prima questio est an Deus moueat aliquod corpus immediate.

Responsio. Huius questionis triplex potest esse intellectus. Vnus: an
5 moueat aliquod corpus immediate motu continuo sempiterno; alius, an motu continuo non sempiterno; tertius, extendendo nomen motus ad mutationem subitam, scilicet ut sit sensus: an moueat mutatione subita aliquod corpus immediate.

Secundum primum intellectum, <dicendum> quod nullum corpus mouet
10 immediate. De hoc uero nulla questio sit quantum ad quinque species motus, scilicet generationem, corruptionem, augmentum, diminutionem, alterationem: nullo enim istorum modorum mouet corpus immediate motu sempiterno.

De loci uero mutatione posset aliqua questio <esse> propter uerbum Ari-
15 stotilis¹ qui dicit quod prima causa mouet primum causatum: ex hoc enim posset putari quod Deus esset motor localiter et sempiternaliter. Sed ueritas est quod Deus non mouet corpus immediate. Si enim sic esset, aut esset motor et actus illius corporis simul, aut esset motor tantum et tamen non actus, sicut homo uel equus conuertunt molendinum; primo modo Deus esset
20 pars compositi, secundo modo celum primum uideretur moueri uiolentia: et hec sunt inconuenientia et irrationabilia.

Item, mora in motu causatur ex resistentia rei mote ad uirtutem mouen-
tem; sed Dei uirtus infinita est, quam nulla uirtus retardare potest, unde si moueret primum celum immediate, circumduceretur <in> instanti: ex quo
25 sequitur quod constaret et non moueretur.

Si dixeris quod ipse est uoluntarius motor et per hoc mouere potest citius et tardius, <in> instanti uel cum <mora>, contra: in aliis eius actionibus uoluntariis nulla mora est, ut in creatione spirituum, in productione prime lucis, in formatione prime mulieris et in similibus; ergo pari ratione non
30 moueret celum cum mora si moueret illud immediate.

Preterea, in nobis est differentia mouendi citius et tardius aliquando ex
f. 249vb resistentia corporis maiore uel minore, aliquando ex impetu appetitus ma-

---

5 moueat   11 augmentum] argu   16 esset] esse   18 simul] suum   esset]
eet   19 conuertunt] concludunt   esset] esse   23 Dei uirtus *rep.*   nulla] illa
24 circuminduceretur   26 quod *rep.*   28 uoluntaris   32 impetu] inpeti

---

¹ De caelo II c. 6 (288 b 2) sec. versionem Gerardi Cremonensis.

iore uel minore; sed neutrum horum contingere posset in motu celi primi
si Deus mouet illud immediate, quia Deus nec patitur resistantiam nec muta-
35 tur in appetitu.

Item, motores secundum philosophos acquirunt aliquam perfectionem
suam in mouendo, et ita dependet aliqua eorum perfectio a corporibus motis;
sed hoc nefarium est in Deo dicere. Quare certissime tenendum est et asse-
rendum quod Deus non mouet primum celum nec et aliquod corpus imme-
40 diate motu locali sempiterno.

Per easdem rationes dicendum quod non mouet immediate cum mora
diuina uel mensura motu continuo non sempiterno, quod attinebat ad secun-
dum intellectum questionis.

Item, si mouet aliquod corpus immediate cum mora diuina uel mensura
45 uel anima et postea cessaret, in causando motum et a motu cessando uidere-
tur mutari: quod nefarium est dicere et impossibile, quia simplicissimum
non mutatur.

Quoad tertium intellectum questionis, uidetur posse concedi quod Deus
aliquando aliquod corpus mouerit et moueat immediate: subita enim muta-
50 tione hoc facit, ut uidelicet quotiens de corporali natura nouum effectum
producit uerbo uirtutis sue absque actione nature et ministerio angelorum.
Isto modo de corporali materia in principio creata, que secundum commu-
nem expositionem corpus erat, produxit primo lucem, deinde firmamentum
et postea formas elementares, prima indiuidua multarum specierum, et mu-
55 lierem de costa uiri, <et> permulta huiusmodi que quando sibi placet per
uerbum suum de corporali producit absque actione nature et ministerio ange-
lorum: que omnia mirifica sunt et nonnisi cum aliqua subita mutatione cor-
poralis nature efficiuntur; nec <est> inuenire alium motorem in huiusmodi
mutatione nisi uerbum Dei. Et ideo in tali <sensu> dici potest quod ali-
60 quando mouet Deus corpus immediate mutatione aliqua supernaturali,
quasi alteratione, ad productionem lucis uel formationem mulieris et
huiusmodi.

<Si quis querit quare non> operata sit natura uniuersalis uel ministerium
angelicum ad rei productionem, ei dicendum quod, si natura in talibus ageret
65 ad super productionem, sequeretur quod prius causa <esset>; si autem mini-
sterio angelico talia fierent, nec per naturam quia unigenum <non est> inter
spiritualem naturam et corporalem, nec per artem quia non fiunt similia
in natura per que ars illa compleretur. Corporalia enim que per ministerium
angelicum producuntur in esse fiunt per unigenorum appositionem occultam
70 in tali productione(?), eo quod res quam natura non produceret nisi cum
multa mora temporis aut forsitan ideo non produceret, repente uel cum mora

34 resistantia   36 perfectio] -tionem   37 motis] motibus   38 nefarium]
naufragium   46 nafarium   61 formationem] forma *in fine lin.*   65 ad *trans.*
ad lin. rep.   66 nec] aut   unigenum] unigenitus   70 productione] proportionem

insensibili capit esse. Cuiusmodi forsitan fuit mutatio dum mutaretur uirga Moysi² in draconem, puluis in ciniphes, aqua in lutum uel ranas uel huiusmodi; et ad istud genus mutationis forsitan spectat quod uirga Aaron³ flo-
 75ruit et fructum protulit. Hoc dixerim ut constet quod multa uerbo Dei solo agente supernaturali de corporali natura, quando placet Altissimo, absque actione nature <uel ministerio> angeli prodire possunt.

Igitur ex hiis dicendum uidetur ad questionem quod Deus nullum corpus mouet immediate motu continuo, <sed> per solum eius uerbum, quando cor-
 80pus subito mutatur ut aliquid supernaturaliter incipiat esse.

QUESTIO II

Secunda questio est an omnia que mouentur naturaliter moueantur ministerio angelorum mouente corpora celestia.

Hic oportet tria uidere: unum, que sint naturaliter mota de quibus intelligi potest hic; secundo, utrum omnia illa moueantur motu corporum celestium; tertio, utrum ministerio angelico moueantur corpora celestia. De
 85f. 250ra primo / sciendum est quod, cum natura sit principium mouendi et quiescendi istud in quo est per se et non per accidens, illa sola naturaliter mouentur que tali principio intrinseco motum habent: uiolentia enim est quando principium motuum est extra, uim passo non conferente, sed motus naturalis contrario modo se habet.

Huiusmodi uero naturaliter mota quedam mouentur motu continuo, qui proprie dicitur motus, sicut corpora celestia et elementa et que ex elementis fiunt; quedam uero subita mutatione, sicut transitus radii lunaris in rebus corporalibus et sicut motus irascibiles et concupiscibiles in spiritualibus. Sunt
 95ergo multa naturaliter mota, quedam motu continuo, quedam mutatione subita, et hec quedam in corporalibus, quedam in spiritualibus.

De secundo dicendum quod motui corporum celestium non subiacent motus irascibiles et concupiscibiles rationalis spiritus ita quod motus celestium corporum sit illorum causa, non contingit eos aliquam uim generare;
 100et loquor de motibus rationalis spiritus qui ex deliberatione procedunt. Corpora uero celestia non uiolenter sed naturaliter mouentur, secundum Philosophum⁴; et iste motus non potest esse sibi causa, nichil enim est sibi causa ut sit. Quando igitur queritur utrum omnia que mouentur naturaliter moueantur motu corporum celestium, dicendum quod non; et hoc uniuersaliter

---

74 genus] g^o   78 Deus] eus   84 secundo] modo *add.*   88 uiolentiam
 98 irascibilis   99 contingit eos] contingunt eas   aliqua   generare] genitare
 (geneitare *p. m.*)   104 motu] motuum (?)

² Moysi: cf. Exod. 7 et 8.

³ Aaron: cf. Num. 17°.

⁴ Cf. Arist. De caelo I c. 2 (268 b 16).

105 concedendum, quia nec motus spirituum rationabilium nec motus corporum
 celestium ab eorundem motu corporum celestium causantur. De corporibus
 uero inferioribus naturaliter motis, cuiusmodi sunt <elementa> et ex elementis
 composita, concedendum est quod omnia naturaliter mota mouentur a motu
 corporum celestium. Verumptamen illud oportet perspicaciter attendere.

110 Notandum igitur quod duplex distinguitur corporum celestium motus:
 unum, influentia luminis atque uirtutis a circumferentia in illa que sunt infe-
 riora, et hec forma est perfectiua per se uirtutum actiuarum et passiuarum
 que sunt in elementis et elementatis; et iste motus est a corporibus celestibus
 sicut actiuis, sed in elementis et elementatis sicut in subiectis. Et forsitan si
 115 hec influentia luminis et uirtutis subtraheretur ab elementis et elementatis,
 omnes eorum potentie actiue et passiue ab agendo et patiando cessarent;
 unde influentia uidetur esse per se causa naturalis actionis et motus in ele-
 mentis.

Est autem alius motus celi qui est in celo sicut in subiecto, scilicet localis;
 120 et iste non uidetur esse per se causa naturalis actionis et motus in elementis
 et elementatis nisi per continuationem sui cum motu influentie predicto.
 Motus tamen iste localis ad hoc per se operari uidetur ut res diutius perma-
 neant et continuetur eorum esse donec terminetur mensura durationis cuius-
 libet originalibus causis limitata(?). Varie enim sunt innumerabiles luminum
 125 et corporum celestium uirtutes inferioribus corporibus uirtute mixte; si sta-
 ret celum localiter, multe essent uirtutes et lumina que non communicarent
 se omnibus inferioribus, et cito corrumpere res, quedam per intempe-
 rantiam <caloris uel> habundantiam frigoris, et similiter siccitatis et humi-
 ditatis. Ideo igitur circumfertur celum secundum locum iugiter ut quilibet
 130 celestium corporum cuilibet parti rerum inferiorum suam communicaret uir-
 tutem, et ut qualitates actiue et passiue inferioribus temperato quodam modo
 sese compatiuntur et res non cito corrumpantur per nimiam dominantiam
 unius earum.

Igitur quando queritur utrum corpora naturaliter mota moueantur a motu
 135 corporum celestium, si hoc referat ad alterationem quam habent ex influentia
 corporum celestium, puto dicendum esse quod sic proprie et per se loquendo;
 si autem refertur ad motum localem celestium corporum, non puto hoc esse
 uerum nisi accidentaliter: motus enim influentie proprie respicit omne agere
 f. 250rb et moueri/inferiorum, motus uero localis eorundem continuationem uel ad
 140 sibi ordinatam productionem. Ex hiis patet quorum naturalium motuum causa
 sit motus corporum celestium, et quorum non et quomodo sit non.

110 distinguitur] distingui   114 sicut¹] sic   115 subtrahetur   116 actiue]
 et actiue *add.*   121 continuationem] contritionem   123 continuentur   124 Varie
 enim *inv.*   126 localiter... communicarent *rep.*   127 se] sed   et cito *inv.*
 130 cuilibet] cuiuslibet   134 corpora] celestia *add.*   136 sic] sibi sic
 139 moueri] *inc. col. rep.*

De tertio notanda est de motu corporum celestium opinio. Quidam enim ponunt, sicut Aristotiles ⁵ et alii ⁶ philosophantes nonnulli, quod corpora celestia sunt animata, uitam animalem habentia, et habent de potentiis anime
 145 rationalis intelligentiam per quam nouerunt primi principii uoluntatem, et motiuam in loco per quam satagunt implere Dei uoluntatem quam uident, secundum quod motu suo conseruent res et continent generationem et generabilium esse limitatum; isti ponunt corpora celestia <moueri> spiritibus qui sunt eorum anime, sicut homines mouentur a suis spiritibus.

150 Alii ponunt illa corpora moueri spiritibus angelicis, qui ita regunt et mouent ea quod non sunt eorum actus aut forme.

Tertii ponunt quod, sicut corpora grauiata et leuia mouentur a propriis inclinationibus et ponderibus ad loca ubi quiescant, sic corpora celestia sibi naturalibus inclinationibus quasi ponderum moueantur in loco circulariter
 155 ad conseruationem corruptibilium ne cito pereant et deficiant; inde est quod quedam mouentur ab oriente in occidentem proprio motu, quedam uero ab occidente in orientem, et quedam excentrice et quedam concentrice, et quedam uno modo et quedam alio modo, secundum multimodam diuersitatem motuum qui apparent in celestibus. Vnicuique enim stelle uel orbi indidit
 160 Deus inclinationem quasi proprii ponderis ad motum quem peragit, ut ex multorum motuum correlata proportione una fiat sufficiens conseruatio generis et generabilium usque ad tempus prefinitum; et sicut grauium pondera et leuium mouent ipsa regulariter nec exorbitare permittunt, ita est de ponderibus singulorum corporum celestium et ipsis corporibus.

165 Quando ergo queritur utrum ministerio angelico moueantur corpora celestia, si angeli accipiantur proprie sicut nos catholici loquimur, scilicet spiritus rationales nec corporei nec corporibus naturaliter unibiles, patet quod tenentes primam et ultimam opinionem dicerent quod non; quod sic <qui alteram>, et illi <habent> uere docere quomodo illa corpora non moueantur
 170 uiolenter et qua natura nituntur angeli motores corporibus motis, quia nos ponimus angelos non esse naturaliter corporibus unibiles.

De hiis opinionibus nota quod prima est philosophica et confulcitur ratione, quia, cum illa corpora uideantur esse nostris corporibus digniora, uitam debent habere digniorem. Secunda nec est philosophica, nec memini eam
 175 esse ab alico sanctorum approbatam tamquam ueram et certam. Tertia rationabilis est nec philosophica carens ratione, que satis sufficit paruitati ingenii

---

151 quod] que 153 ponderibus] sicut... ponderibus *rep.* quiescat
 157 excentrice... concentrice] excente... concente 160 quem] que 162 prein-
 finitum 162 sicut] sic 163 mouent] nouent exorbitare 165 celestia
trans. ad lin. rep. 167 unibilis

---

⁵ Aristotiles: v. gr. De caelo II c. 2 (285a 29).

⁶ Alii: v. gr. Avicenna Metaph. IX c. 2 et 3 (ed. Venetiis 1508, ff. 102rb-104rb).

mei. Concedo tamen quod sunt angeli rectores et gubernatores < tam > superiorum quam inferiorum mundi partium, quorum ministerio nutu Dei stetit sol contra Gabaon, et retrocessit sol in orologio Achaz ⁷, et facta est eclipsis ⁸ solis in plenilunio patiente Domino, et quecumque sunt similia. Similiter etiam in elementis et elementatis multa fiunt per eos mirifica quando Dei nutus hec insinuat facienda.

Ex dictis patet quod in secunda questione absque errore dici potest, scilicet quod pondera naturalium inclinationum, uel forsan spiritus, mouent corpora celestia; et eorum motus cum influentia luminis et uirtutis est causa omnium motuum naturalium in elementis et elementatis, et continuationis et conseruationis debite tam ipsorum corporum elementarium quam et elementatorum, quam uirtutum actiuarum et passiuarum/et actionum et motuum ipsorum.

QUESTIO III

190 Tertia questio est an angeli sint motores corporum celestium.

Ad quod extimo iam satis factum esse, quia rationabiliter ponitur quod non mouentur illa corpora a spiritibus, sed instinctu propriorum ponderum. Et si ponantur moueri a spiritibus, aut ponitur quod ipsi animent ipsa corpora ita ut sint eis actus et forme, et tales spiritus non dicimus angelos proprie loquendo, sicut nec animas humanas; siue ponitur quod non animent ea, sed sint motores tantum, non actus uel forme ipsorum.

Ego autem in hac diuersitate magis commendo opinionem primam, minime autem ultimam. Et hoc dixerim sine preiudicio perspicacius intelligentium; nec expedit in tam ambiguus aliquid per contentionem asserere, sed 200 ita opinor ut sit ueritas catholica semper salua.

QUESTIO IV

Quarta questio est an infallibiliter sit probatum angelos esse motores corporum celestium apud aliquos.

Responsio: Non. Quando enim sunt circa idem diuerse opiniones rationabiles quarum nulla perfectam forsitan habet demonstrationem, nulla potest 205 infallibiliter probari: unaqueque enim opinionum proprias habet positiones, et ille que sunt unius opinionis contradicunt positionibus aliorum. Quia ergo perfecta demonstratio positiones habet quibus contradici non habet propter

---

179 sol]	so	Achaz]	Acham	180 solis]	sol	et trans. ad lin. rep.
185 uirtutis est]	uirtutes et	186 elementatis]	-mentis	187 debite tam]		
debitebitam	188 actionum]	-onem	191 ponitur]	poni	200 opinori	
201 fallibiliter	angelos]	an angelos	206 Quia]	Quod		

---

⁷ Achaz: cf. IV Reg. 20¹¹.

⁸ eclipsis...: cf. Ps.-Dionysius Epist. VII Ad Polycarpum, § 2 (PG 3, 1081 B; Dionysiaca 1495).

sui euidentialiam, sicut est illud: Omne totum est maius sua parte, constat quod non est infallibilis probatio ubi plures sunt circa idem opiniones probabiles. Sic autem est in proposito.

Verumptamen philosophi habuerunt quasdam suppositiones rationabiles in hac materia, sicut patet per Platonem in Tyme⁹, et per Aristotilem¹⁰ in libro Celi et mundi, in Methaphysica, quibus susceptis infallibiliter probatur quod illa corpora sint animata spiritibus sempiternis intellectualibus; quia tamen catholice poni possunt contraria positionibus eorum, non reputo illorum probationes esse infallibiles.

Igitur secundum philosophos et eorum sequaces qui eorum positiones inconcusse sustinent, infallibiliter probatur quod celestium corporum motores sunt spiritus intellectiui, non tamen angeli secundum quod catholici de angelis loquimur. Simpliciter tamen et absolute non est hoc infallibiliter probatum.

QUESTIO V

Quinta questio est an infallibiliter sit probatum angelos esse motores celestium corporum, supposito Deum non esse immediatum motorem illorum corporum.

Responsio. Ex precedentibus patet quod Deus non est immediatus motor corporum secundum locum, nec est necesse ponere angelos esse corporum illorum motores; unde nullatenus sequitur, si Deus non mouet illa corpora immediate, quod angeli ea moueant nisi suppositis hiis duabus positionibus secundum quales sint angeli <motores>. Ego autem in neutra positione curro cum eis; unde michi in nullo probatum est angelos esse celestium corporum motores, quamuis Deus illa non moueat immediate.

Et suppono quod omnes tales questiones ad motum illorum corporum pertineant qui est circularis et usitatus ad distinguendum dies et annos et cetera tempora, et saluat ea que sunt tempori subiecta; non enim agitur modo de mirificis effectibus quos Deus per se uel per angelos facit <ubi> est corporalis creatura.

QUESTIO VI

Sexta questio est an omnia inferiora naturaliter in esse deducta per uiam motus regantur per angelos mediantibus <motibus> corporum celestium.

Responsio. Omnia inferiora naturaliter in esse deducta per uiam motus,

---

209 fallibibili	sunt <i>trans. ad lin. rep.</i>	211 rationales	212 per Platonem]
prl'em	219 intellecti	222 est an <i>inv.</i>	226 nec] non
tale	229 curro] <i>om. p.m., in marg. s.m.</i>	230 celestium]	celum
salua	234 agit	239 Responsio. Omnia]	Primo alia

---

⁹ Tyme⁹: cf. Platonis Timaeus interpr. Chalcidio; ed. Ioh. Wrobel Lipsiae 1886, comm. 119 sqq.

¹⁰ De caelo II c. 8; Metaph. XII c. 8.

240 ut sunt uegetatiua, sensitiua et alia elementata atque elementa, reguntur in
suis actionibus naturalibus a corporibus <celestibus> per motum eorum; et
f. 250vb per regimen / intelligo informationem, directionem et conseruationem, per
motum uero sic non solum localem circuitionem, sed et influentiam luminis
et uirtutis. De quibus in secunda questione supra metatum est. Quod autem
245 istud regimen fiat per angelos non est ponendum <nisi ab hiis> qui ponunt
angelos esse motores corporum celestium; ipsi enim habent ponere quod
angeli mouent et regunt immediate corpora celestia, et quod ipsa corpora
per motum et influentiam suam mouent et regunt inferiora naturaliter in
esse deducta in suis naturalibus.

QUESTIO VII

250 Septima questio est an omnia inferiora que naturaliter in esse deducuntur,
per angelos fiant mediantibus motibus corporum celestium secundum quod
facere attribuitur causis naturalibus, id est educantur de potentia in actum.

Responsio. Nichil aliud intelligo per istam questionem nisi illud, scilicet
angeli deducunt de potentia in actum per motus corporum celestium omnia
255 inferiora que naturaliter in esse ducuntur. Et huic questioni est uno modo
satisfactum per proximam responsionem, paucis adiectis: illa enim que in
suis actibus naturalibus reguntur per motus corporum celestium, et de po-
tentia in actum ducuntur per motus eorundem; tamen 'per motus corporum
celestium' generalis est causa in omni talium regimine et educatione.

260 Notandum est quod in omnibus inferioribus naturaliter in esse deductis,
preter uirtutem quam influunt corpora celestia, sunt quedam uirtutes pro-
prie quibus immediate reguntur in agendo, et habent singula uigentes pro-
prios in naturis suis conuenientes quibus educuntur de potentia in actum.
Regitur enim graue dum descendit <ad> medium per suam grauitatem, licet
265 hoc non faciat absque adiutorio influentie celestis; similiter planta dum auge-
tur, regitur potentia augmentatiua que sibi inest, licet uirtus celestis super
infusa coadiuuat; similiter homo generat hominem, et equus et omnino simi-
liter simile, nec sufficit sola uirtus celestis.

Quando ergo dicitur quod inferiora naturaliter in esse producta educun-
270 tur de potentia in actum et postea reguntur in suis actionibus per uirtutem
corporum celestium, nullo modo intelligimus excludi proprios et particulares
agentes in suis educationibus, nec proprias uirtutes et particulares que insunt
<et> in agendo regunt. Quod autem talis naturalium educio de potentia ad
actum ad angelos pertineat, ipsi sibi habent ponere qui ponunt ipsos esse
275 corporum celestium motores, sicut proximo dictum est de regimine.

---

240 uegetatiua sensitiua] uegatiua consentiua   243 motum] modum *praem.*
243 influentia   244 metatum] mutatum   252 id est educantur] reducantur
253 aliud] ad   254 deducant   261 preter] pp'   262 in agendo *rep.*
264 descendit] didit   267 homo *rep.*   269 produc   educunt

QUESTIO VIII

Octaua questio, que est an ordine nature faber possit mouere manum ad malleum sine angelico ministerio corpora celestia mouente.

Responsio. Dicendum quod <cum> dicitur ordine nature, non intelligo aliud <quam>: An superesset in fabro potentia mouendi manum, si hec duo
 280 sibi deessent, scilicet motus corporum celestium et eorum motores angeli. Videtur autem michi quod non exigitur mouere angeli, sicut pluries supra¹¹ dixi. Vtrum autem requiratur motus corporum celestium, distingo. Quamuis enim cessarent moueri localiter, extimo tamen quod posset faber se mouere, dummodo non cessaret influentia corporum celestium; si autem cessaret mo-
 285 tus corporum <et> pariter cessaret omnis influentia luminis et uirtutis, existimo quod quam cito cessaret ab illis inferioribus naturaliter agentibus illa influentia, statim cessarent uirtutes actiue et passiue eorum: unde posita tali subtractione motus celi, faber nec aliud agens manum uel aliud organum mouebit. Creditur enim influentia celestis se habere ad elementa et elemen-
 290 tata et actiones eorum, sicut se habet influentia cordis ad actionem uite in f. 251ra aliis / membris, et influentia spiritus sensitiui a cerebro ad cetera membra sensificanda, et influentia spiritus motiui ab eodem <ad> membra mouenda; in quibus omnibus quam cito deest influentia primi principii corporalis, deest effectus influentie in ceteris.

295 Posset ergo faber mouere manum ad malleum, posito quod angeli non moueant celum, et hoc in duratione sue perpetuitatis; posset etiam mouere manum ad malleum aliquo tempore, licet forsitan non cum multa duratione, absque motu locali celestium corporum; sed non posset hoc facere influentia eorum omnino subtracta.

QUESTIO IX

300 Nona questio est an ordine nature faber posset mouere manum ad aliquid operandum sine angelico ministerio mouente corpora celestia.

Responsio ad istam sicut ad proximam: idem enim est iudicium de motu manus ad malleum et motu eius ad aliquod operandum.

QUESTIO X

305 Decima questio est an omnia beneficia exteriora naturaliter de potentia in actum deducta habeamus per angelos mouentes corpora celestia.

Responsio. Omnia naturaliter de potentia in actum deducta per motum corporum celestium educuntur, ita quod motus eorum contineat eorum in-

---

279 potentia] natura   281 angeli] cum in aere *add.*   283 posset] num-
 quam diu *praem.*   285 uirtutis] -tibus existimo] tamen *add.*   286 inferioris
 286 illa] tollitur *praem.*   291 sensitiui] siti   cetera] creata   297 aliquo]
 aliquando   306 deducta] per moducta *add.*

---

¹¹ supra: q. 2 l. 152 sqq.; qq. 3 et 4.

fluentiam, et quod illa influentia non solum intelligatur, <...> sed conseruando
uirtutes proprias in singulis eductis. Sed quod motus ille celestium corpo-
rum ab angelis motoribus fiat, quia nescio, asserere nolo; et quia talis positio
310 michi <uidetur> irrationabilior ceteris, ideo minus ei consensio.

QUESTIO XI

Vndecima questio est an propter predicta beneficia que habemus per
angelos eos reuereri debeamus.

Responsio. Hic manifeste supponitur quod angeli sint motores corporum
315 celestium, quando supponitur quod per ipsos habemus predicta beneficia,
tum quia nobis benefaciunt pleraque ipsorum, tum quia ex ordine munifi-
centie diuine nobis prestita sunt in ministerium et subsidium. Suppositio
ista non est michi rata, et ideo pro talibus beneficiis non uidetur michi reue-
rentia angelis exhibenda sed Deo; qui uero ponunt angelos esse celestium
320 corporum motores bene debent eos reuereri pro tali ministerio angelico et
beneficio, magis tamen Deum qui ad hoc eos ordinauit secundum opinionem
eorum.

Sed licet pro talibus beneficiis rerum naturalium non debetur angelis
reuerentia, secundum quod michi probabilius uidetur, tamen multam et pro
325 multis aliis eis debemus reuerentiam. Primo <propter> maiorem cum Deo
familiaritatem; secundo propter statum excellentiorem, multo enim plus ha-
bundant uirtutibus et scientiis quam nos; tertio propter benefica ministeria,
quorum quedam aliquando percipiuntur uisione corporali, ut eductio Petri ¹²
et Iohannis de carcere, solutio Petri de carcere, et similia; quedam autem
330 a uisione spirituali siue ymaginaria, ut patet in uisione Petri ¹³ de lintheo
submisso de celo cum quadrupedis et reptilibus etc., et in uisionibus Ezechie
et Iohannis in Apocalypsi; quedam uisione intellectuali, ut quando Dei nutu
angeli humanos intellectus illustrant ad intelligendum quod non intellexe-
runt, sicut Ioseph ¹⁴ illuminatus est intellectu sompni Pharaonis, et Daniel ¹⁵
335 ad exponendum uisiones Nabuchodonosor; illa uero que Pharaon et Nabucho-
donosor uiderant uisione spirituali, exposuerunt Ioseph et Daniel uisione
intellectuali.

f. 251rb Et ad istius genus adiutorii et uisionis / pertinere possunt plura que locu-
tus est angelus in Zacharia ¹⁶, de quo ipse propheta testatur quod in eo angelus

309 quod] quia	316 pleraque	319 celestium] celum	325 reuerentia
327 beneficia	330 spirituali rep.	334 sompni	336 spirituali] et add.
339 angelis			

¹² Act. 5¹⁶ et 12⁷⁻¹⁰.

¹³ Act. 10⁹⁻¹⁵.

¹⁴ Gen. 40.

¹⁵ Daniel. 5.

¹⁶ Zach. cap. 4-6.

- 340 sit locutus; et illud Ysa. 40² « Loquimini ad cor Ierusalem et aduocate eam », et hoc cum uerbo congrue intelligitur angelica inspiratio ad consolandum per uisionem intellectualem; ad idem spectat etiam expositio angelica de resurrectione ossium mortuorum facta Ezechieli¹⁷, et similia. Pro huiusmodi igitur beneficiis magnam debemus angelis reuerentiam, et pro multis aliis
345 que longum esset enarrare.

QUESTIO XII

〈Questio duodecima. An angeli mouentes corpora celestia mediantibus motibus corporum celestium sint factores omnium corporum humanorum naturaliter in esse productorum, secundum quod facere attribuitur causis naturalibus, id est sint de potentia in actum eductores〉.

QUESTIO XIII

- 350 Tertiadecima questio est 〈an〉 angeli qui mouent corpora celestia mediantibus motibus corporum celestium sint factores omnium animalium irrationabilium que mouentur uel uiuunt tam in mari quam in terra naturaliter in esse productorum, secundum quod facere attribuitur causis naturalibus, id est sint 〈de〉 potentia in actum eductores.

QUESTIO XIV

- 355 Quartadecima questio est an angeli mouentes corpora celestia mediantibus motibus corporum celestium sint factores omnium terre nascentium naturaliter in esse productorum, 〈secundum〉 quod facere attribuitur causis naturalibus, id est sint de potentia in actum eductores.

QUESTIO XV

- 360 Quintadecima questio est an angeli mouentes corpora celestia mediantibus motibus illorum sint productores omnium metallorum naturaliter in esse productorum, id est sint de potentia in actum eductores.

- Responsio. Iste quatuor questiones unum habent intellectum licet de rebus diuersis, et unam responsionem. Intellectus talis est, scilicet utrum angeli qui mouent corpora celestia educant per motum illorum corporum de potentia in actum corpora humana et corpora animalium et plantarum et metallorum naturaliter factorum. Quod additur hec determinatio ' naturaliter factorum uel in esse productorum ' est propter corpora primorum hominum, et
365

---

340 locutus] locus   ysa.iiii.   346-349 〈Questio...eductores〉 *suppl. ex*
Thoma; hom. om. cod.   350 Duodecima   353 productarum   354 actu
 355 Tertiadecima   356 omnium] oi   359 Quartadecima   360 sint] sunt
 364 qui] que   365 plantarum

---

¹⁷ Ezech. 37.

Saluatoris, et omnium animalium que non possunt per solum <motum> corporum celestium fieri, sed oportet quod propagentur per similia et dissimilia in specie: horum enim prima indiuidua uerbo Dei prodierunt in esse, et ideo non <naturaliter> sed magis miraculose quia supernaturaliter; plantarum etiam et metallorum multa prodeunt in esse per artem, non tamen sine adminiculo nature. Angelos mouere celos, quamuis supponatur in istis questionibus, nec intelligo nec asserere uolo.

Responsio autem harum questionum eadem debet esse cum responsione septime questionis superius posite, illa enim est generalis ad omnes istas. Et notandum quod omne quod fit aut fit a natura, aut ab arte, aut a casu, aut a fortuna. A natura uero fiunt aliquando substantie, aliquando accidentia; ex homine autem ex diuersis in specie, ut ex mulo et asina et e contra; aut putrefactione, sicut multa uermium genera: et hec omnia generantur a conuenienti natura et naturaliter. Accidentia uero aliquando generantur a conuenienti, ut calor a motu, egritudo ab humore noxio; semper tamen fiunt naturaliter, quando fiunt a natura; quando uero fiunt ab arte fiunt a conuenienti, sed non proprie in natura sed in natura imitabili. Que uero fiunt a fortuna non fiunt a conuenienti, ut lesio a casu lapidis, solutio pecunie ex occasu creditoris.

Cum ergo ad presens loquamur de hiis que fiunt a natura et naturaliter, notandum quod in omnibus talibus generale agens est celum, <quod> per uirtutes luminares influit in rebus inferioribus; et est generale conseruans et regens in omnibus talibus per motum circularem et uirtutem predictam quam influit. Vnumquodque tamen et immediatum et proprium agens habet quo producit in esse, non/tamen absque adiutorio uirtutis corporis <celestis>, que qualificat et alterat omnia corporalia que intra celi ambitum continentur.

QUESTIO XVI

Sextadecima questio est an angelus habeat uirtutem infinitam <inferius>. Responsio. Dicendum est quod infinitas <duplex est>, scilicet intensionis et durationis. Prima solius Dei est, cuius magnitudinis non est finis, ut in sapientia nec in bonitate. Nichil autem creatum talem potest habere infinitatem: quicquid enim ex nichilo procedit, in numero, pondere et mensura constitutum est, et ideo creatos limites potentie et bonitatis habet. Praeterea, nichil creatum eterno potest equiparari in immensitate potentie que soli eterno inest, nec creatura ei comparari potest; et proinde nichil po-

377 omne] omnes aut^a] a natura 378 aliquando¹] aln 380 conuenienti]
-entis 382 fiunt] tamen add. 384 imitabili] in mutabili a] et 385 casu]
causa 389 influit] rebus add. 390 regens] reges uirtutum predictum
391 immediatum] in et in diatum 394 <inferius> suppl. ex lin. 416 395 inten-
siones 397 autem] aut 399 bonitatis] -itas 401 ei comparari] enim
operari

test angelus creare, nec aliquid facere quod spectet intensionem infinitam secundum quod huiusmodi.

Secunda infinitas, scilicet durationis, bene conuenit angelis et aliis forsitan
 405 creaturis que immediate uerbo Dei ceperunt esse; hoc tamen ex se non habent, sed ab illo qui uerbo uirtutis produxit uniuersa. Sicut enim non potest aliquid de puro nichilo prodire in esse nisi per potentiam infinitam, sic nichil potest <post> creationem in esse durare nisi per potentiam eandem. Cum enim esse perseuerans amplius sit quam esse absolute, liquet quod sine potentia infinita supportante non potest <in> esse perseuerare, quia ipsum esse,
 410 quod minus est quam perseuerans esse, sine ipsa <non> potest prodire; quicquid de nichilo est per mutationem capit esse, sed tale <in> non esse ex sua uirtute mutabile <est>, et ideo quantum de se est ad non esse tendit: unde <non> procedit nisi per uirtutem eternam, que non mutatur nec mutari potest, supportetur.

Sane quod in questione dicitur 'inferius' ambiguum uidetur. Aut enim inferius et superius considerantur in ipso angelo, aut in aliqua aliarum naturarum. Si in ipso angelo notentur, non intelligo uerbum nisi forte creatio angeli dicatur superius, et esse eius duratio inferius, quasi esse et perma-
 420 nentia esse eius ymaginetur ut descensus, ut tamen potius uice uersa diceretur; isto ergo modo habet infinitatem durationis inferius. Si notetur hic superius et inferius comparatio ad alias naturas, constat quod ad superius angeli spectat natura diuina, ad inferius eius natura corporalis; unde non <est hic> aliud <ac> querere utrum angelus habeat potentiam infinitam in
 425 corporalibus rebus. Et erat tunc intellectus: An possit in rebus corporalibus aliquid efficere quod non potest exire in esse nisi per potentiam infinitam, cuiusmodi pro certo est creare, et nisi soluat res creatas in esse. Ostensum est quod talem potentiam non habet angelus.

Sed uidetur posse <queri> non irrationabiliter utrum ad superius habeat
 430 potentiam infinitam. Si enim angelus contemplando eternam sapientiam intelligit omnia que Deus, et omnes rationes ydeales siue causales que sunt in ea, cum ille sint infinite eius non est finis, restat quod angelus habeat potentiam infinitam finita simul intelligendi, quod non posset fieri nisi <per> potentiam infinitam. Et si quodlibet creatorum causabilium et quelibet rationum ydealium cognita operantur ad dilectionem, uidetur quod ex cognitione
 435 infinitorum sequitur infinitas dilectionis; et si sic erit intensionis infinitas in angelo tam ad intelligendum <quam ad diligendum>, quia iste rationes non procedunt de infinitate durationis.

402 intensione   406 produxit uniuersa] procedit diuersa   407 aliquid] aliud
 407 sic] sicut   410 ipsum] xpm *add.*   411 minus] unius   prodire] per *add.*
 412 est] in esse *add.*   413 mutabile] inmutabile   415 supporteret   417 aut]
 in aut   417 aliqua] *ica*   419 duratio] duo *prae*m.   421 hic] huius hic   424 aliud]
 aliquid   427 creare] creature   430 Si] sed si   433 finita] -itam   posset]
 posse   434 catorum   435 operantur] operationem   436 intensione infinita

Respondendum quod utrum angelus beatus intelligat omnia que Deus,
 440 questio est alias disputanda et determinanda. Verumtamen dato quod intelli-
 gat omnia que Deus, non tamen sequitur, concesso quod Deus intelligat
 f. 251vb infinita, quod angelus / intelligat infinita, quia forma argumentandi est secun-
 dum fallaciam figure dictionis: 'omnia' enim uel omne in prima proposi-
 445 tione distribuit pro hiis que dicunt quid, sed 'infinite' que assumunt in
 minore propositione dicunt quantum uel quale. Exempli causa: Quos uidisti
 heri, hodie uides; heri uidisti decem, ergo uides decem; non ualet, quia com-
 mutatur in quantum. Similiter: Quod uidisti heri, hodie uides; sed heri uidisti
 iocundos, ergo hodie uides iocundos. Infinitas autem ratione intellecte quan-
 titatis dicit quantum, ratione interminationis quale.

450 Deinde dato quod angelus contemplando Deum intelligat infinita, non
 tamen sequitur quod infinito intellectu. Si sic arguatur: Intellectus est infi-
 nitus qui infinita intelligit; sed intellectus angeli contemplantis Deum intelli-
 git infinita, ergo est infinitus; distinguenda est prima propositio: est enim
 uidere infinita duobus modis, scilicet finite uel infinite. Finite uidetur ab
 455 intellectu finito, et hoc est non circumcapiendo nec commensurando se toti
 infinitati, sed per modum quandam priuationis finis. Intelligimus enim infi-
 nitum, et hoc constat ex <hoc> quod multa uera de illo definimus; quod re
 non intelligo nec facere possemus. Intelligimus etiam Deum infinitum, alio-
 quin enim non probaremus nec ratione perciperemus; sed iste intellectus
 460 est per priuationem finis: quantum enim dilatauerit <se> intellectus noster
 super infinitum non apprehendet finem, et per hoc cognoscit illud esse in-
 finitum.

Sic igitur intellectus noster et angelicus infinitum capit, sed finite; infi-
 nite autem capiuntur ab intellectu diuino, quia eius intellectus infinitus com-
 465 prehendit et concipit intellecta sua infinita et commensurat se illis; et sic
 dicitur: Quod circumcapitur est finitum, quia infinitum infinito potest com-
 mensurari. Exemplum accipe potius: pone lineam rectam infinitam cum lati-
 tudine aliqua; oculus recipiens uidebit lineam infinitam, sed non circumambit
 uisio eius extrema lineae, et ideo finite uidebit infinitum; rectitudo uero lineae
 470 extendit se per lineam, hoc est linea ei torquebitur. Item, intellectus angelicus
 uideret infinita et sapientiam diuinam infinitam <si> ita extenderet se com-
 mensurando cum infinitate ipsa, quod esse non potest; non autem sequeretur
 quod esset infinitus intensione: infinitas enim multitudinis aut extensionis

443 dictionis] durationis   prima] propria   445 Exempli] ex   452 intel-
 ligit⁴] -igitur   453 infinitus] finitus   454 modis] meis   455 finito] infinito
 455 se] sed   456 infinitum] finitum   457 definimus] deseruimus   458 nec
 facere *inv.*   460 dilatauerunt   461 apprehendat   463 capit] caput   infinite]
 et *praem.*   464 infinitus] insit *praem.*   465 sic dicitur] si dicit   467 accipere
 470 se] sed   471 sapientia diuina   472 infinitate] infinite   non³] tamen *add.*
 473 esset] esse

quantum dicit, sed infinitas intensionis dicit quale, et a quanto ad quale fit
 475 mutatio predicamenti, ut: Quodcumque heri uidisti, hodie uides; heri uidisti
 tristes, ergo uides tristes.

Ex <hiis> manifestum est quod angelica dilectio non erit intensione infi-
 nita propter aliquam infinitatem intelligentie eius.

QUESTIO XVII

Decima septima questio est an angelus possit mouere totam molem terre
 480 usque ad globum lune, si quando mouerit uel moturus sit.

Responsio. Istud nouit ille qui omnia constituit in numero, pondere et
 mensura, et qui limites potentie statuit uniuersis et singulis ut sibi placuit.
 Verum extimo angelum de sua creatione aliquid simile habere hominibus.
 Homines autem uidemus gradus habere diuersos potentiarum: unus enim faci-
 485 liter transfert aliquid quod alius fecit cum difficultate; eodem modo uidemus
 spiritum humanum: corpus proprium <unus> faciliter mouet, alius difficulter,
 unde quidam agiles sunt alii uero pigri, alii ueloces alii tardi. Auditum etiam
 et uisum <...> de talibus omnibus <...> quorum corpora in tantam magnitu-
 dinem adaucta sunt quod spiritus proprii non poterant eum(!) localiter mo-
 490 uere: et loquimur de hominibus sanis secundum statum sue complectionis.
 f. 252ra Ex / hiis manifestum est quod corpus mole resistit spiritui humano ne possit
 illud localiter mouere quamcumque uoluerit cito.

Manifestum est etiam quod ipsi spiritus habent determinatas potentias
 et limitatas ad mouendum corpora, et singuli singulas et diuersi diuersas; et
 495 simile etiam necesse habent ponere qui ponunt spiritus esse motores corpo-
 rum celestium, quandocumque hoc posuerunt. Oportet etiam potentiam mo-
 tiuam sicut esse limitatam, et habere aliquam proportionem ad resistentiam
 corporis moti. Simile istis extimo de angelis, uidelicet quod cum habeant
 potentiam mouendi corpora, similiter singuli singulas habent et diuersi di-
 500 uersas, gradibus limitatis; unde extimo aliquem angelum posse mouere ali-
 quod corpus quod alius mouere non posset ita cito uel uelociter. In occultis
 tamen nichil assero in preiudicium sententie potioris.

Vtrum autem aliquis angelus habeat potestatem tantam mouendi corpus
 quod posset totam terram de loco mouere aut transportare usque ad orbem
 505 lune, quia nescio, nichil in hoc asserendo dico; illi tamen qui ponunt spiritus
 esse motores orbium celestium, quorum moles multipliciter est maior terra,
 ponent forte quod aliquis angelus posset totam terram de loco mouere.

---

474 ad] et   478 aliquam] aliquod.   479 molem] molam (?)   480 lune]
 terre *praem.*   480 moturus] mortuus   481 omnia] que(qui?) *add.*   483 angelus
 487 etiam] enim *praem.*   488 de talibus] dealibus   491 Ex] *trans. ad fol.*
repet.   491 mole] mo^oe   494 mouendum] mod'   singuli] et *add.*   499 simi-
 liter] sil'   502 nichil] ul'   503 tanta

QUESTIO XVIII

Decima octaua questio est an angeli mouentes corpora celestia sint de ordine uirtutum.

- 510 Responsio. Illi <qui> ponunt angelos esse motores corporum celestium bene circumspeciant quomodo asseuerationem suam confirment, quia nec hoc congruit angelo secundum positionem catholicam ut sit alicuius corporis et anima et actus; nec uidetur quod possit esse exterius motor ita quod non actus, nisi mediante uiolentia.
- 515 Hoc tamen posito, uidetur michi quod non debeant proprie dici de ordine uirtutum angeli qui ponuntur mouere celos. Si enim uirtus dicitur fortitudo poterunt dici uirtutes, quia ex motu corporum constat eos fortes esse; sed ordo uirtutum in ierarchia angelica dicitur¹⁸ ab operibus miraculosis, que sunt contra solitum cursum nature. Vnde illi angeli quorum forsitan mini-
- 520 sterio steterunt sol et luna in diebus Iosue¹⁹, et retrocessit sol 10 lineis in orologio Achaz²⁰ tempore Ezechie, et obscuratus est in passione²¹ Domini, et si qua sunt similia, conuenienter uirtutes dicuntur ad ordinem uirtutum pertinere in actionibus huiusmodi. Sed quod spiritus moueant celos regulariter et solito cursu sue institutionis, et propter huiusmodi motus debeant
- 525 pertinere ad ordinem uirtutum, nec uideo nec asserere uolo.

QUESTIO XIX

Decima nona questio est <an> illud Ecclesiastes²² ' In circuitu pergit spiritus ' sic exponi possit: Spiritus, puta angelicus, pergit <et pergendo celum mouere facit> in circuitu.

- Responsio. Qui ponunt spiritus esse motores corporum celestium pos-
- 530 sunt non inconuenienter <hoc> sue positioni aptare, et potissime philosophi qui ponunt illa corpora esse animata et uitam habentia, ut superius²³ tactum est. Huic concordat glosa²⁴ super eundem locum recitans positionem philo-

---

511 confirmat] continet (?)   512 ut] et   513 possit] pos   519 contra
solitum] consilium (?)   521 Achaz] acham   522 conuenienter] non *praem.*
525 uirtutum *rep.*   526 ecclesiastices   527 <et ... facit> *suppl. ex Thoma*
529 corporum] corpus

---

¹⁸ dicitur...: a Gregorio Homil. in Evang. II, hom. 34 n. 10 (PL 76, 1251C);
cf. P. Lomb. Liber Sentent. II cap. 9.

¹⁹ Iosue 10¹².

²⁰ Achaz: IV Reg. 20¹¹.

²¹ in passione: cf. Matth. 27⁴⁵.

²² Eccle. 1⁶.

²³ superius: q. 2, 142 sqq.

²⁴ Glossa ordin. ex Hieron. In Eccle. 1⁶ (PL 23, 1016C-1017A).

sophicam, non asserendo illam; et sicut ponit, intelligit uerbum illud Salomonis, scilicet quod spiritus intelligatur qui secundum philosophum solem
535 animat et mouet.

QUESTIO XX

Questio uicesima est an, si motus celi cessaret, ordine nature omne fer-
rum in elementa <in> instanti resolveretur.

QUESTIO XXI

Vicesima prima questio est an, si motus celi cessaret, ordine nature totus
<mundus> quantum ad omnia eius elementa corruptibilia <in elementa in>
540 instanti resolveretur.

QUESTIO XXII

f. 252rb Questio uicesima secunda <est> an, si motus celi cessaret, ordine nature
omne corpus inferius elementatum corruptibile in elementa in instanti re-
solveretur.

Responsio. Iste tres questiones non sunt nisi eiusdem circulationis: se-
545 cunda enim et tertia omnino idem sunt in re, nisi fallar, in quibus unum
queritur. Addit elementato corruptibile, cum omne elementatum sit corrup-
tibile; omne enim elementatum est generabile et corruptibile; sed forte qui
taliter uerba coniunxit ad maiorem expressionem fecit, sicut coniunctio con-
uersa aptior propter nugationem uitandam, ut si diceretur corruptibile ele-
550 mentatum esse: omne enim elementatum est corruptibile, sed non conuer-
titur.

Prima autem istarum questionum non differt ab aliis <nisi> sicut speciale
a generali. Extimo autem ad illud quod queritur dicendum: licet staret ce-
lum, non tamen in instanti omnia <in> elementa <resolverentur>; sed cum
555 motus circularis operetur ad conseruationem generabilium et corruptibilium
ut non corrumpantur cito, sed secundum tempus sibi inditum, ex suis prin-
cipiis durare possunt, ut predictum ²⁵ est. Extimo quod quedam fragilem ha-
bentia substantiam, ut herbe et arbores et hiis similia, citius corrumpentur
et soluerentur in elementa; alia uero dura et multe compactionis ut sunt
560 quedam metalla <...> et quedam corrumpentur. Per subtractionem motus
celestis conseruantis, cito fieret in eis tanta distemperantia elementorum ut,
per habundantiam alicuius eorum, citius alterarentur et contenderent ad re-
solutionem quam modo.

537 resolveretur] -uetur   542 resolverentur   544 circulationis] in culationis
547 est] sit corruptibile *praem.*   552 sicut speciale] sic spirituale   553 licet]
sta *add. (fine lin.)*   556 corrumpatur   558 corrumpentur   559 compasionis
559 ut] ut quedam *praem.*   561 conseruantis] -uatim   ut] et

²⁵ predictum: q. 2, 110 sqq.

Determinare autem tempus uel moram corruptionis uniuscuiusque talium
 565 precise, posito quod celum steterit, non puto esse humani ingenii: hoc enim
 ille solus nouit qui confectiones et mixtiones singulorum instituit, unicuique
 dictans circumspatium et moram essentie secundum qualitates mixtionum.

QUESTIO XXIII

Questio uicesima tertia est an, si non esset lux stellarum, ordine nature
 omnes homines corruptibiles morerentur.

QUESTIO XXIV

570 Vicesima quarta questio est an, si non esset lux stellarum, ordine nature
 omnia animalia irrationabilia corruptibilia in instanti morerentur.

Responsio. Iste due questiones eiusdem rationis sunt, ex quo elementis
 composita sunt corpora humana et aliorum animalium; et in hiis questio-
 nibus idem reputo dicendum. De ista coniunctione 'corpus humanum uel
 575 animalis irrationalis corruptibile' proximo dictum est de ista coniunctione
 'corporale corruptibile elementatum'.

Extimo autem quod hec celestis corporis et stellarum uirtus, si non per
 lumina tamen alio modo occulto, a celo et stellis omnibus intra celum con-
 tentis influxa, se habet ad uitam uiuentium naturaliter sicut se <habet> in
 580 humano corpore influentia cordis per spiritum uitalem: que tanta sit ac, in-
 fluentia cordis in humano corpore cessante, omnino cessat et uita hominis,
 et ipsa debilitata debilitatur uita, et ipsa conualescente conualescit uita. Sic
 extimo de uita celesti que immittitur in hiis que intra orbem celi sunt, quod
 ipsa subtracta penitus statim extinguuntur uite uiuentium naturaliter, et ipsa
 585 eis imminuta torpescit eorum uita; unde aliter disponuntur uiuentia quoad
 uitam in terreno, et aliter in calido, aliter in frigido, aliter in diebus, aliter
 in noctibus.

Adhuc, sicut dixi²⁶ iam de naturaliter uiuentibus, sic et extimo dicendum
 <de> corporibus naturalibus complexionatis uel aliter mixtis: forma enim
 f. 252va mixti continet mixtum commune sicut quedam uita eius, que / forma absque
 uirtute celesti desuper infusa tabescit et soluitur. Vnde si uirtus predicta
 celestis desuper subtraheretur a corporibus mixtis, <solueretur> que est tem-
 peratio media coniungens animam et corpus, <que> est res inter omnia natu-
 ralia maxime teneritudinis; ideo cum subtractione uirtutis celestis proprie

566 confectiones   567 dictans] dcis   570 lux rep.   572 quo] quod
 575 irrationalis] rationalis   577 hec] hic   578 omnibus] omnia   579 sicut]
 sic   580 tanta sit] circa sicut   585 imminuta] in *praem.*   quoad] quo *praem.*
 590 que] quedam   592 que] qui

²⁶ dixi: qq. 20-22.

595 statim extingueretur una cum uita uiuentium. In complexionatis autem et aliis mixtis fieret in elementa resolutio cito, non tamen et equaliter in omnibus sed secundum gradus morarum, secundum quod habent teneritudinem uel duritiem in compactione maiori uel minori.

QUESTIO XXV

600 Questio uicesima quinta est an post diem iudicii omnia corpora bonorum sint incorruptibilia per naturam, quia cessabit motus celi qui est causa corruptionis.

QUESTIO XXVI

Vicesima sexta questio est an post diem iudicii corpora malorum <sint incorruptibilia per naturam, quia cessabit motus celi qui est causa> corruptionis.

605 Responsio. Iste due questiones similem et ualde propinquam habent solutionem. Et dicendum quod motus celi non est causa corruptionis corporum glorificatorum seu dampnatorum, nec eius cessatio causa incorruptionis eorum; unde nichil ad motum celi uel ad eius quietem de statu illorum corporum.

610 Similiter dicendum quod corpora bonorum seu dampnatorum non sunt incorruptibilia naturaliter secundum quod apud philosophos natura uel naturaliter accipitur; sed naturaliter mutatione quadam diuine retributionis in eis facta permanent sancti sicut incorruptibilia. Similiter dicendum quod uerbum 'motus celi est causa corruptionis' sane debet intelligi: motus enim
615 celi localis nichil <agit> in istis inferioribus generando et corrumpendo nisi concernendo motum alterationis quem facit <in> inferioribus uirtus de celo infusa.

Preterea, motus localis dictum motum alterationis concernendo causa est generationis et conseruationis per se, sed corruptionis et destructionis per
620 accidens <...>, tenditur ei ab actore nature, quia per huiusmodi motum generentur et conseruentur res; sed si generatio unius est corruptio alterius, sequitur quod res corrumpantur. Et hoc est quia non est intenta generatio et conseruatio quod sit perpetua conseruatio, sed usque ad tempus in principiis naturalibus prefinitum. Sed non oportet aliquam causam deesse incorruptionis
625 corporum bonorum <et> dampnatorum; ex quo supernaturaliter uiuunt, et motus celi non respicit nisi naturaliter uiuentia et naturalia, oportet aliam causam inuenire supernaturalem.

In illis igitur corporibus beatis duplex potest esse causa incorruptionis. Vna ex parte materie talis. In rebus naturalibus generabilibus et corrupti-

---

595 extinguerentur   597 gradus *rep.*   602 <sint ... causa> *suppl. ex Thoma*
605 ualde] uale   606 causa] ce'   611 corruptibilia   612 sed] similiter *praem.*
612 quedam   624 prefinitum] preficium

630 bilibus, ita est quod una quecumque unicam formam habet siue actum aut perfectionem qua est; sed sub illa forma multe latent potentie quasi in materia sepulte sint sopite, que mote a mouente extrinseco conuenienti mouent ipsam naturam in qua sunt, et alterant et disponunt ad hoc quod ipse fiant forme actuales, et quod forma que fuit in actu redeat in potentiam materie

635 actiuam unde educta est.

Verbi gratia in gleba terre non est aliqua forma in actu nisi forma terre, sed sunt ibi potentie ad alia tria elementa; et si agens conueniens ad generationem aque adueniat, potentia que fuit in materia ad aquam, confortata per tale agens, disponit materiam ad formam, donec, reuocata forma terre
640 in suam potentiam, ipsa fiat forma materie et sic transeat terra in aquam. Per similem motum mutari potest hec aqua in aerem, aut in ignem, aut iterum in terram. Eodem modo in elementatis si aliquid transit in alterum, hoc fit per corruptionem eius quod prius erat in actu et per productionem

f. 252vb noui effectus de potentia materie: uerbi gratia ut est / de pane comesto fit

645 caro, de uino potato sanguis; de succo terre fit herba, de surculo uel semine arbores, de succo arboris folia et fructus, de fructu putrefacto uermis uel musca, de semine animalis animal, et sic de omnibus naturaliter factis. Omnia enim de potentia actiua preexistente in materia formas accipiunt, corruptis formis que prius erant materie.

650 Ex hiis manifeste liquet quod nichil generari potest nouum naturaliter de eo in quo non est potentia motiua ad idem generabile; et per consequens illud in quo non latet talis potentia non <est> corruptibile, ex quo enim non potest aliquid generari. Et hec potest esse communis causa incorruptibilitatis in humanis corporibus tam glorificatis quam dampnatis, quare permanent
655 incorruptibilia: illud corrumpi non potest quia <non> corrumpetur nisi per generationem alterius de ipsa sui materia. Ponamus igitur quod potentie motiue que sunt in corporibus mortalibus quasi sopite, per quas de ipsis corporibus possunt alia generari, tollantur de ipsis corporibus, et remaneant ipse forme siue actus qui prius erant: sequitur quod talia corpora non ha-
660 bent possibilitatem ad noua generabilia et proinde erunt incorruptibilia.

Quod autem huiusmodi potentie motiue latentes post hanc uitam tollantur uerbo diuino, uel simpliciter uel quoad talem usum, uidetur ratione tali. In principio enim creationis indite sunt iste potentie materie propter hoc quod materia uertibilis sit <de> forma in formam, ut res rebus succedant ubi
665 indiuidua manere non possunt, et sic explicentur cursus seculorum: per tempora, motu generatio generationi succedit. Cum ergo tales potentie a principio indite sint materie ut in rebus mutabilibus mutabilitatem efficiant, et hoc maxime propter fluxibilem generationem humanam, equum est <ut>

630 forma   631 materia] m^o   634 redeat in potentiam] redeant in ipsam
641 aerem] erem   642 alteram   645 uino] uno   646 fructu] de add.
661 latentem (lactantem p.m.)   663 propter] per   664 res] re

cessante generatione desinant esse huiusmodi potentie in humanis corporibus
 670 maxime, aut simpliciter aut ad talem usum. Simpliciter dixerim ut, sicut a
 principio de nichil prodierunt, sic cessante humana mortalitate reuertantur;
 quoad talem usum dixerim, ut transeant in substantiam pure materie, iubente
 Deo, sicut uidemus materiam corporis transire in gibbum, aut quod ita re-
 maneant per essentias in materia quod cesset ab eis actualitas: tunc enim
 675 non possunt mote mouere ut detrimentum corruptionis ad noue generationis
 formam. Quid autem horum uerum sit, cum omnipotenti omnia sint possi-
 bilia, nouit ipse; certum est tamen quod aut omnino post mortalitatem aufe-
 rentur tales potentie a corporibus humanis, aut quoad usum corruptibilitatis
 quem habent in ista mortalitate.
 680 Alia causa assignari potest in corporibus glorificatis, quia nichil generatur
 aut corrumpitur nisi per qualitates actiuas et passiuas actualiter transmutantes
 subiectum; sed qualitates actiue et passiuue aut simpliciter auferentur a cor-
 poribus humanis glorificatis, aut ad pristinos usus. Simpliciter eas auferri
 dico, si diuino uerbo in nichilum redierunt; ad pristinum usum, si per idem
 685 uerbum transeant in essentiam forme substantialis, aut remaneant secundum
 suas essentias actiuas, cum et passibilitas deleatur. Sic enim erit de multis
 membris humani generis communis, quod remanebunt secundum suas essen-
 tias, sed pristinis usibus carebunt: dentes eorum non masticabunt, tunc ci-
 bum stomachus <non> digeret, nec genitale membrum generabit, et multa
 690 similia sunt: et ipsa membra remanebunt. Et sic uidetur posse de qualita-
 tibus actiuis et passiuis. Quocumque autem modo Deus facere ordinauerit,
 f. 253ra constat quod non remanebunt qualitates actiue et passiuue ut alteratiue / sub-
 iecti uel corruptiue.

Adhuc, in ista mortalitate corporis humani est secundum naturam et per
 695 speciem, et istarum concretio atque commixtio forsitan sicut totum corrupti-
 bile; sed corporis glorificati tolletur illa corpulentia, quia secundum naturam;
 et illa que est secundum speciem remanebit, non secundum quod prius ha-
 buit, sed secundum esse sublimitatum ad quem gradum attingere non pote-
 runt actiones nociue aut lesiones qualescumque. Et ideo nulla mutatio cor-
 700 ruptibilitatis eis accidere poterit, nec ab intra nec ab extra.

Cause autem ultimo assignate circa incorruptionem corporum bonorum
 non competunt corporibus dampnatis, quamuis prima congruat illis. Constat
 enim dampnandos puniri afflictione corporali, et hoc forte erit per actionem
 et passionem a qualitatibus corporalibus prouenientes: tunc enim <dicuntur>
 705 sentire, secundum quod sonat littera prophetarum. Beatus enim Iohannes in

---

670 sicut] sic   676 Quid] Quod   679 mortalitate] morte   683 glorificans
 685 remaneat   686 erit] erat   687 remanebit   689 stomachus] stercus
 690 ipsa] non *praem.* remanebit   692 ut] et   694 in ... corporis] et ista mor-
 talitate per corporis adhuc in ista   696 glorificatis   697 quod *rep.*   698 gra-
 dum] exnte *add.*   698 potuerunt   700 poterit] possit *praem.*   701 corruptionem

Apocalypsi ²⁷ dicit quod 'cruciabuntur igne et sulphure', et Psalmus dicit « Ignis, sulphur, spiritus <procellarum> pars eorum » ²⁸; quod sancti expositores et maxime probatores huiusmodi tenent sententiam. Queritur igitur quomodo continue pati possunt ab igne et sulphure, et non consumi, cum
 710 omnis <passio> magis facta aliquid abiciat a substantia.

Responsio. Quamuis ratio prima superius assignata possit hic satisfacere, tamen quedam addo. Vnum est quod minima materia est potentia ad corpus maximum; uerbi gratia, in grano uno minimo est potentia ad arborem magnam, de arbore eadem rami, flores, fructus, folia innumerabilia; et hec omnia
 715 fere singulis annis innouantur.

Item, in quolibet grano bene disposito fructus istius arboris, surculo abscisso est iterum potentia ad arbores consimiles, et iste progressus quantum est de potentia materie finem non habet; unde si omnia precedentia de primo grano possent simul in unum acervum colligi, immensa magnitudo
 720 est <que> de uno grano processit. Simile est <de> grano tritici et ceterorum fructuum et fructificantium. Idem est de semine uno hominis et alterius animalis: innumerabilia enim ex uno propaguntur naturaliter quorum nullum est quod non habuit rationem originalem <in> primo semine; nec est aliquid conuenienter per secula procedens quod non habuit originalem in primo:
 725 sic enim, ut dicit Augustinus in libro De uera religione, populi populorum et segetes segetum in uno semine sunt in potentia et ab uno procedunt ad actum tractu temporis naturaliter. Hec enim sunt uerba eiusdem ibi, cap. 77 ²⁹ « De uno semine possunt secundum suam naturam uel segetes segetum, uel silue, uel greges, uel populi populorum per secula propagari, ut nullum fo-
 730 lium sit, nullus pilus per tam numerosam successionem, cuius ratio in illo primo semine non fuerit ».

Cum tanta moles sit in modica potentia, non sit mirabile si corpus dampnatum, Deo disponente, ad actionem ignis iugiter uaporem et humorem scaturiat et numquam consumatur; quod enim natura per secula facit in talibus,
 735 euoluendo res de potentia in actum per diuersa indiuidua, que omniaque conuenientia eorum potentie essent in prima, hoc potest uerbo Dei iubente in uno fieri indiuiduo quod numquam corrumpatur, sicut est in scaturigine aque uiue que iugitur currit et hauritur, <nec> tamen consumitur.

707 Ignis *rep.* expositores] huiusmodi *add.* 709 sulphure] sulphite
 711 assignata] designitatis *add.* 712 est²] et 714 flores *rep.* folia] et
 fructum *add.* 716 grano] fructus istius arboris *add.* disposito] et in quolibet
 grano *add.* 718 precedentia] presidentia 719 simul] esse *add.* immensa]
 esse *add.* 721 hominis] et *add.* et alterius *rep.* 724 quod] qui 725 popu-
 lorum] populo 733 actionem ignis *rep.*

²⁷ Apoc. 14¹⁰.

²⁸ Psalm. 10⁷.

²⁹ De vera relig. cap. 42 n. 79 (PL 34, 158).

Rursus, uidemus in quibusdam fieri circularem generationem naturaliter,
 740 ut de aqua nubes et de nube iterum aquam, sicut et de illis qui propriis cor-
 f. 253rb poribus sugunt humorem / et illo humore aluntur ad tempus; simile quid
 potest intelligi de dampnatis, ut <sit> uidelicet humor per actionem ignis de
 corpore extractus, iterum corpus resumat et in ipsum conuertatur, ut cir-
 culariter <fiat> conuersio nunc in hoc, nunc in illud. Vtrum horum nouimus
 745 <quid> omnipotenti Deo possibile? Quamuis <...> et potest esse ut iubente
 ipso alterum. Vel utrum ueritatem habeat in dampnatis ut corpora illorum
 perpetuentur, licet perpetuo patiantur? Verbum enim Philosophi⁸⁰, quod
 omnibus passio magis facta abicit a substantia, intelligitur in naturaliter agen-
 tibus et patientibus; in proposito tamen iugiter aliquid abiciunt passiones,
 750 supernaturaliter tamen efficitur quod substantia non consumatur.

Ex hiis potest probabiliter satisfieri questioni querenti <quomodo> cor-
 pora glorificata et dampnati poterunt esse perpetua.

QUESTIO XXVII

Vicesima septima questio est an dampnati in suis corporibus inferno
 sentiunt penas ignis per apprehensionem speciei ignis eiusdem per modum
 755 afflictium uel lesium.

Responsio. Licet forte aliquando non ferunt sentire quod ignis purgato-
 rius et infernalis <sit> nisi ignis tribulationis et doloris atque angustie spiri-
 tualis, tamen celeberrimi doctores <...>. Et quia fides Ecclesie tenet quod
 ignis ille materialis sit, unde dicendum extimo quod dampnati in suis cor-
 760 poribus affligentur et ledentur in igne materiali, et illum sentient atque apprehendunt
 per receptionem speciei sicut fit in hac uita, licet per modum multo
 acerbiorum. Equum enim est quod, sicut <ardore> proprie libidinis ad illicita
 se conuertuntur, sic ardore elementi adustiui torqueantur; et sicut a summo
 delectabili se auertunt, sic elemento summe afflictio puniantur; et sicut ad
 765 fetida et ad abhominabilia se conuertunt, ita abhominando feteri sulphuris
 immergantur.

Ad tactum ergo puniuntur igne, ad gustum humore sulphureo ignito, ad
 olfactum fetore sulphuris, ad auditum planctu maledicta exprobratione secum
 punitorum. Qui enim aliis dederunt causam peccandi uel suasionem, uel quod-
 770 dam modo ad peccandum coegerunt, merito ab eisdem maledicentur et expro-
 brabuntur; similiter qui fauore uel amore aliorum peccauerunt odio maximo

---

740 nube] nubes   illis] naturalis   741 quid] quod   745 Quamuis]
 no... (?) add.   754 penas] penes   756 Licet] sed   ferunt] fuerint   pur-
 gatoribus   757 nisi] si   764 delectatabili   auertunt] ad uertunt   summo
 764 afflictioe

---

⁸⁰ Arist. Topic. VI, 6 (145 a 4), Boetio interpr.

maledicent in Deum et ultorem; <...> ita odio maledictis et detractionibus irascentur, ad uisum horroribus irascentur, et deterrimis corporibus loco tenebroso et pallido aspectu oblatis.

- 775 Ex quibus omnibus infelicissima interioris hominis generabitur angustia, et sicut iugiter in uoluntate peccandi perseuerant absque fine, sic sempiterna ista punitio permanebit.

QUESTIO XXVIII

Vicesima octaua questio est an sententia qua Christus dicet in iudicio « Venite benedicti etc. »⁸¹ sit corporalis uel spiritualis.

- 780 Responsio. Licet utrum possit rationalis opinio <...>, ego tamen, salua sententia magis perspicacium, estimo uoce corporali illam sententiam proferendam. Ex quo enim homo homines iudicabit, equum uidetur sentiri quod humanis uerbis proferatur sententia.

- Item, quia tunc fiet retributio homini pro hiis que gessit siue bonis siue 785 malis, conueniens est ut recitatio eorum pro quibus fiet retributio et sententiae diffinitio corporaliter fiat.

- Item, retribuetur tunc homini pro hiis que gessit tam per interiorem quam per exteriorem hominem, congruum est igitur quod sententia ita proferatur quod perueniat ad totum hominem, tam exteriorem quam interiorem; 790 et ad hoc uidetur competere uerbum uocale quod per exteriorem hominem transiens peruenit ad interiorem, exterius in sensu relinquens sensibilem, interius in mente sententiam intellectualem(?).

QUESTIO XXIX

- Vicesima nona questio est an Christus non <uenerit> tollere nisi originale f. 253va peccatum principaliter siue principalius inter omnia / peccata que tollere 795 uenerat.

- Responsio. Sicut sol oritur primo principaliter ut diem efficiat quia stare non potest cum tenebris, oritur ut tenebre tollantur: sic Christus uenit in humani operis salutem iuxta nomen sanctum suum; illic non stat cum peccato. De hoc autem quod uidetur <queri>, quod peccatum tollere intendebat 800 principaliter, scilicet utrum originale an actuale, non intellegi multum sollicitari, quia non sunt peccata nisi et priuationes, que non habent inter se ordinem nisi ratione habitus quo priuant.

773 horroribus] honoribus   774 pallido] stalido   781 prespicantium   pro-
ferenda   788 proferat   789 tam] sicut *praem.*   791 sensibile   796 quia]
quod *praem.*   797 ut] in   798 peccato] peccat   801 inter] in *add.*
802 quo] quos

⁸¹ Matth. 25³⁴.

Potest tamen non irrationabiliter dici quod, licet intendit omne peccatum tollere, tamen originale aliquo modo principalius quia perniciosius est, tum quia generalius est: omnes enim nascuntur filii ire, sed multi suscepta purgatione baptismali ab actuali dampnabili se abinent. Tamen <originale>, quia omnino ineuitabile est tamquam id quod sequitur naturam corruptam, actuale autem euitabile per gratiam in baptismo susceptam, maxime <est> dampnabile. Huius signum est quod tam baptismus quam penitentia quodammodo tipum gerit mortis et resurrectionis, et tamen hoc attribuitur spiritualiter baptismo, Apostolo dicente Ro. 6^a « Quicumque baptizati sumus in Christo, in morte ipsius baptizati sumus ».

QUESTIO XXX

Tricesima questio est an nomina sanctorum scripta sunt in celis materialibus ad honorem sanctorum.

QUESTIO XXXI

815 Tricesima prima questio est an nomina impiorum <in> inferno existentium digito Dei scripta sint in terra ad uituperium eorum.

Responsio harum questionum similis est. Quod enim nomina sanctorum in celis materialibus <...>. An omnia nomina impiorum ad litteram scripta sunt per modum quo in domibus putis aut in tabulis aliquorum scribuntur, quia nec auctoritatem ad hoc habeo nec rationem competentem, ideo asserere nolo.

Sed nomina sanctorum in celis scribi existimo dictum scriptura libri uite. Dicit enim beatus Iohannes, Apoc. 20¹² « Libri aperti sunt, et alius liber apertus est qui est liber uite, et iudicati sunt mortui ex hiis que scripta erant in libris secundum opera eorum ». Libri igitur primi aperti sunt conscientiarum humanarum, in quibus est quasi duplex pagina: una est in <qua> sunt leges recte et iuste uiuendi; in alia facta, locuta et cogitata. Liber autem uite eterna iustitia est, que continet leges rectissimas et iustissimas a quibus omnibus lex humana et iusta deriuata est. Prima ergo pagina conscientie assimilatur totaliter libro uite, secunda autem in iustis confirmatis est eisdem in nullis dissona. Sequitur ergo iudicium de mortuis secundum scripta librorum, quia ubi uita hominis scripta in secunda pagina conscientie concordat cum legibus scriptis in prima pagina et in libro uite, fertur iudicium saluationis; <si> dissona fuerit, dampnationis, non enim est iustum idem iudicium ferri super iniustos.

805 tum] tamen   808 euitabile *rep.*   809 quod] *ba add.* penitentiam
810 gerit] *gerat*   811 in *rep.*   813 sunt *rep.*   817 similis est *rep.*
820 auctoritate   competem   ideo] in deo *praem.*   822 dictum] *est add.*
828 eterne   829 deriuata   830 confirmatos   831 nullis] *malis(?)*   833 legibus] *illegibile verbum add.*

Potest ergo dici quod in celis scripta sunt nomina sanctorum, quia scripta sunt in libro uite qui est in celis; et nomina impiorum bene dicuntur scribi in terra, quia inter eos qui terrena sapiunt <et> ad inferiora descendunt iusto Dei iudicio connumerantur. Et licet ista connumeratio, iudicium et iustitia, 840 spectet ad librum uite, non tamen dicuntur impii scribi in libro uite quia non scribuntur ad uitam; licet si dicerentur tam boni quam mali scribi in libro uite ita quod illi ad uitam, isti ad mortem, non puto reprobari eam sententiam, licet usus loquendi hoc non habeat.

Hiis concordat glossa⁸² super illud Ier. 17¹⁸ 'Recedentes a te in terra 845 scribentur', que talis est « Quorum conuersatio est in celo scribuntur in celo, recedentes a Domino in terra scribuntur cum hiis qui terrena sapiunt ».

QUESTIO XXXII

f. 253vb Tricesima secunda questio est an infernus sit in centro uel circa centrum terre.

Responsio. Locus uidetur conuenientissimus dampnatis: qui enim auer- 850 tunt se a summo iusto uidentur collocandi in infimo loco, et ille est medium terre et mundi.

Item, quia beati et dampnati maxime distant in premiis sicut et in meritis, sequitur si beati collocandi sunt in loco sublimissimo, quod dampnati collocentur <in> infimo.

855 Item, si illi collocandi sunt pro meritis suis in loco luminosissimo et mundissimo, isti collocandi sunt in tenebrosissimo; et tale uidetur centrum medii terre quia remotissimus est a lumine et puritate que in celis sunt: quanto enim superiora sunt elementa, tanto sunt puriora et lucem magis participant; et quanto inferiora, tanto magis participant conditiones contrarias.

860 Hiis consonat Psalmus⁸³ dicens « Introibunt <in> inferiora terre, tradentur in manus gladii », id est penarum, « partes uulpium erunt », id est demonum dolosorum.

QUESTIO XXXIII

Tricesima tertia questio est an licet disputari an anima Christi sit ex traduce, determinando quod est uerum.

865 Responsio. Olim⁸⁴ solebat questio disputari, que solet esse communis aliis animabus et rationabilibus sicut anime Christi; sed tandem elegit⁸⁵ fides ca-

---

838 descendit   840 dicuntur] d'm   841 si] non   852 in premiis] inprimis
855 collocanda   860 consonant   865 que] qua

---

⁸² Glossa interl.

⁸³ Psalm. 62¹¹.

⁸⁴ Olim...: cf. Hugo de S. Victore De Sacramentis I parte 6 c. 30 (PL 176, 299-301).

⁸⁵ elegit...: ita Hugo l. c. (PL 176, 300D).

tholica credere animas rationales creari, non simul omnes sicut angeli facti sunt, sed quod singule creentur quando humana corpora singula formata sunt et effigiata atque disposita ad anime rationalis susceptionem. Licite
870 sputari potest de hac materia, hoc tamen semper saluo quod communis doctrine Ecclesie catholice fides teneatur, <et> soluendo determinetur quod <non> sint anime rationales ex traduce sed ex diuina creatione.

Hoc autem maxime mouit beatum Augustinum⁸⁶ et alios sanctos in hac questione, originale peccatum quod a parentibus <transit> in prolem et habet
875 animam pro subiecto; unde uidebatur multis animam simul cum corpore a parentibus descendere. Sed hoc non sequitur. Imperfectio culpabilis descendit a patre in prolem per naturam corpoream corruptam et infectam, et eius uidelicet corporalis nature infectione inficitur omnis anima per creationem infusa: tanta est enim unio corporis et anime ut infectum corpus inficiat
880 animam.

Et ad hoc intelligendum adiuuant exempla, quia color uirgarum Iacob⁸⁷ transiit in fetus concipientium, ubi primo fiebat transitus infectionis a corpore in spiritum, ut uidetur, et inde in corpus. Videmus etiam ex affectione anime affici uultum intuentium: iocunditas enim uultus afficit animas occur-
885 rentium iocunditate, ita uero timore uel ita consimili; sensibilia etiam afficiunt sensus corporales et hec affectio transit usque ad intuitum anime rationalis. Ex hiis et similibus aliquo modo intelligi potest quomodo infectio carnis corrupte propagate inficiat spiritum creatum sibi infusum. Cuiusmodi fit hec infectio et quid per diffinitionem, alterius negotii est.

QUESTIO XXXIV

890 Tricesima quarta questio est an illud uerbum Philosophi⁸⁸, De animalibus libro xvi, « Corpus spermatis, cum quo exit spiritus qui <est> uirtus principii anime, est separatum a corpore <et> est res diuina, et talis dicitur intellectus » sic possit exponi uel debeat, id est: Ille spiritus <siue> uirtus forma-

---

867 credere] tenere quod *praem.* 870 communis] -uni 875 anima
876 sequitur] quod *add.* culpabilis *rep.* 877 in *rep.* 878 infectione] -nem
878 anima] enim 879 infuffusa infectum] infectio 883 affectione] infectione
884 uultum intuentium] multum interuentium 892 est¹] cum 893 formatiua]
fortuna

---

⁸⁶ Augustinum: v. gr. Epist. 166 seu De origine animae (PL 33, 726 sqq.; CSEL 44, 585 sqq.).

⁸⁷ Iacob...: cf. Gen. 30⁸⁷⁻⁸⁹.

⁸⁸ Arist. De gener. anim. II c. 3 (737 a 7-10), Scoto interpr. (cod. Escorial f. III. 22, fol. 85^{rb-va}).

tiua dicitur intellectus per similitudinem, quia sicut intellectus operatur
895 sine organo, ita et illa uirtus³⁹.

Responsio. Verbum Philosophi predictum bene posset exponi predicto
f. 254ra modo, si cum circumstantia illius passus concordaret. Puto / tamen quod
non <sic> debeat exponi, quia tenor totius passus uidetur aliam pretendere
sententiam: uidetur enim michi quod tractet ibi Philosophus de potentiis
900 connaturalibus humane anime quo modo ueniant in esse. Cuius sententia,
nisi fallar, talis est quod uegetatiua <et> sensitua educuntur de potentia se-
minis opere nature, sed intellectiua exterius uenit opere diuino; que con-
iuncta aliis naturaliter eductis unam efficit animam, per modum quo ex qua-
drangulo⁴⁰ qui in ueritate continet duos triangulos, si addatur ex aliqua parte
905 eius triangulus, erit unus pentagonus: et sic erit in una figura substantiali
tres trianguli, cuius unus angulus exterius aduenit et quatuor intra fiunt.
Sic utcumque intelligatur sententia Aristotilis in proposito.

Docet autem exitum uegetatiue et sensitue in esse per hunc modum.
Dicit⁴¹ enim quod in corpore hominis et in qualibet parte etiam superflui-
910 tatis eius, est simul calor solis et calor animalis; unde cum corpus spermatis
secundum ipsum sit superfluitas cibi alterati — quod forsitan est intelligen-
dum non de tota sed de maiori parte in quantitate —, in illo corpore, scilicet
spermatis, simul <sunt> calor solis et calor animalis; et secundum hoc dicit:
Est ibi principium uite, scilicet in ipso semine, quod intelligo non esse cibum
915 alteratum, sed aliquid decisum a natura parentum quod spectat ad substantiam
fetus, et per calorem solis uitalem ex sole et aliis luminaribus celestibus ibi
stratum(?), qui confortat calorem animalis et perficit ad usum rectum nature
in formatione fetus et uegetatiue atque sensitue productione; etiam in ipso
corpore spermatis simul cum sentire exit spiritus qui est uirtus ad produ-
920 cendum principium anime. Et dicit spiritum corporalem aptum per duos
calores predictos ad producendam potentiam uegetatiuam per quam cibetur
et nutriatur conceptum, et postea sensituiam qua sensificetur; quo completo
iam aptum est conceptum ad humanam perfectionem: tunc ab extra diuinitus
datur potentia rationalis, ut uidetur secundum ipsum.

925 Iste igitur est ordo: deciditur <a> massa quoddam modicum quod est
essentialiter semen et principium concepti, sed maior pars in quantitate est
de superfluitate cibi alterati; et hoc simul deciditur tamquam molimentum

---

900 humane] huma	903 unam] uiam	905 triangulus] -lis	911 alterata]
altera	912 tota] dote	913 hoc] aut add.	917 stratum(?)] stra
dice	925 massa] quodam <i>praem.</i>	926 pars] ps	920 dicit]

---

³⁹ Ille spiritus...: Glossa ista sumitur ex Averroes In Metaph. VII comm. 31 (ed. Venetiis 1552, t. VIII fol. 85va lin. 18-21); eius litteram affert Thomas Resp. de 36 art., art. 26.

⁴⁰ ex quadrangulo...: cf. Arist. De anima II c. 3 (414 b 20-31).

⁴¹ Dicit...: scil. Arist. De gen. animal. I c. (737 a 3).

seminis ad custodiam propter fragilitatem; et ista maior <pars> que de cibo uenit forsitan pro parte eius transit in alimentum seminis, <uel> forte cor-
 930 rumpitur et euanesceit quando incipit semen perfici commixtione duarum naturarum et a sanguine menstruo. In hoc etiam spermate simul cum semine deciditur spiritus ille corporalis de quo dixi; et istud corpus spermatis totum calet calore duplici, ut predixi. Spiritus ergo ille per calorem, et calor per spiritum, distinguit partes in semine et distinctas effigiat antequam cibetur,
 935 educens de potentia intima concepti uegetatiuam per quam nutriatur et augeatur; effigiando uero partes simul disponit ad sensum, producens pariter potentiam sensituiam, et exit ista de interioribus materie prius disposite per uegetatiuam. Et hec forma sensituiua ultima est et potissima in omnibus que de elementis et elementatis produci possit; intellectuiua uero potentia desuper
 940 hiis immititur, coniungitur sensituiue immediate et per ipsam uegetatiue et toti corpori. Ista, ut puto, est sententia Aristotilis <in> passu unde predicta uerba accepta sunt.

In uerbis autem premissis unde questio fiebat, si coniugantur hiis que immediate secuntur, uidetur dari differentia inter spiritum illum corporalem,
 945 dispositum ad uegetatiuam inducendam et sensituiam, et intellectum: in hoc scilicet quod spiritus corporeus, exiens cum corpore spermatis deciso a corpore animalis, est uirtus / principii uite, ut intelligatur principium uite illud
 f. 254rb quod primo inducitur et ab intra producitur, scilicet uegetatiua et sensituiua. Spiritus autem ille dicitur uirtus principii uite, quia natura ipso utitur ad
 950 principium uite producendum. Intellectus uero res diuina est, per quod intelligitur quod non est decisus cum spermate ad principium uite producendum, sed est potentia <...> uite humane consummatio. Et istum reputo intellectum horum uerborum « Corpus spermatis cum quo exit spiritus qui est uirtus principii uite, est separatum a corpore et est res diuina, et talis
 955 dicitur intellectus », quasi dicat: Principium uite producitur per spiritum qui exit cum spermate, sed perfectio uite est res diuina que est intellectus. Et sic exponetur(?) littera: Corpus spermatis separatum a corpore, scilicet animalis, est cum quo exit spiritus et qui est res diuina; aut spiritus ille qui exit cum ea <...> secundum scilicet quod quedam res diuina est in uita hominis, que dicitur intellectus.
 960

Deinde uidetur tamen dare differentiam inter intellectum et istum spiritum, scilicet quod iste spiritus semper est cum corpore et soluitur quando functus est officio suo; et ideo non potest dici quod intret in nos ab extrinseco sicut intellectus facit. Verba enim sunt hec immediate sequentia « Et

933 calorem 935 uegetatiuam] negatiuam 938 negatiuam sensituiam
 938 potissima] potissima in operibus *praem.* omnibus] hoc est potissima *add.*
 940 immittatur uegetatiue] uege 949 ille] qui *add.* 951 ad] a *praem.*
 954 a corpore *rep.* 958 qui] cui 961 uidetur tamen *rep.* 963 quod intret]
 quod inciperet *praem.*

- 965 iste ⁴² spiritus non separatur a spermate, et ipse dissoluitur et impletur uento quoniam substantia eius est humida et aquosa, et propter hoc non debemus dicere quod intret super nos ab extrinseco »; quasi diceret: Non est dicendum, intellectus est quoniam ab extrinseco. Et illud explanamus <quod> paulo superius dixerat, ibidem comparando istas tres potentias anime ad inui-
- 970 cem. Dicit uegetatiua et sensitiua quod est impossibile ut intrent corpus ab extrinseco; et intellectiua quod intellectus intrat tantum ab extrinseco, et quod ipse solus est diuinus quoniam operatio eius non habet communionem cum operatione corporali aliquo modo. De aliis autem dicit quod habent communionem cum aliquo corpore, scilicet in operatione sua.
- 975 Ista intelligentia est philosophia Aristotilis ibidem de humana anima.

QUESTIO XXXV

Tricesima quinta questio est an aliquid de substantia celi intret ad compositionem corporis naturaliter compositi ex quatuor elementis per effectum sue uirtutis.

QUESTIO XXXVI

- Tricesima sexta questio est an aliquid de substantia celi <intret> ad compositionem <corporis> naturaliter compositi ex quatuor elementis, et maxime uiui et animati, per effectum sue uirtutis.
- 980

- Responsio harum questionum eadem est, quod non differunt nisi sicut generale et speciale. Dicendum igitur quod substantiam celi intrare compositionem rei elementate non bene sonat, nec uerum est. Virtutem autem
- 985 quandam spiritualem siue per lumina, siue alio modo occulto, siue utroque modo, de celo emanare atque intrare compositum ex quatuor elementis, <non> ita quod sit pars compositi ut dicatur res composita esse ex quinque, sed intrat ad conseruandum et fouendum uirtutes actiuas et passiuas quandiu determinata est rei perseuerantia: forma enim mixti et uirtutes elementares
- 990 que sunt in mixto cessarent a suis actionibus naturalibus nisi tali uirtute celesti foueretur. Et istud superius ⁴³ explanatum est.

Recte ergo quereretur an uirtus celestis intret compositionem elementati; et recte responderetur quod utique, sed non ad efficiendum compositum tamquam pars eius componens, sed ad conseruandum et fouendum.

- 995 Sic ergo patet quomodo consentiendum sit quod celum per effectum sue uirtutis intret corpus naturaliter compositum ex quatuor elementis, et quomodo non.

966 quoniam] quando
compositionem] comparationem
sic ergo patet *praem.*

968 quoniam] quando
978 sue] s.

972 non *rep.*
994 fouendum] fiendum

976 com-
995 Sic]

⁴² Et iste...: De gener. animal. l. c. (737 a 11-13).

⁴³ superius: q. 22 lin. 552 sqq.

QUESTIO XXXVII

Tricesima septima questio est an corpora sanctorum glorificata lucebunt plus quam sol, et an tunc luna luceat quantum lucet nunc sol, et sol in septuplum quam modo luceat, et corpora sanctorum septies magis sole.

Responsio. Hic sunt quatuor questiones, ad quas nichil temere est asse-
f. 254va rendum / sed sacre scripture innittendum.

Ad primum dicendum quod Saluator in euangelio⁴⁴ dicit quod in resurrectione iusti fulgebunt sicut sol; utrum autem aduerbium similitudinis dicit
5 ibi equiparantiam uel imitationem, disputari posset, quamuis uerisimile sit quod sic premiabuntur corpora glorificata, et potius intelligatur in equiparantia quam sola imitatio; non enim putandum est iustorum corpora esse maioris meriti quam sol. Vtrum autem plus quam sol lucebunt corpora sanctorum nouit Omnipotens qui illam gloriosam resurrectionem instituit; quia non
10 audeo ultra uerbum Saluatoris asserere. Dicit enim Apostolus⁴⁵ ad Cor. 15 quod stella differt in claritate, sic et resurrectio mortuorum; utrum autem ista differentia sit ita ampla quod quedam erit per imitationem, ita quod minus sole, uel illo uel alio modo occulto, dicere non audeo. Hoc tamen quod dicit Saluator, quod iusti fulgebunt in resurrectione sicut sol, ad intensionem
15 fulgoris uidelicet <sunt> referenda, non quantum ad quantitatem. Probabile est quoniam illud maximum corpus solis lumen habebit maius quam corpus unius hominis, sed tamen forte corpus unius hominis adeo intensum lumen effundet ut tantilla portio corporis solaris.

Item, quod fulgebunt iusti sicut sol, potius referendum uidetur ad statum solis qui tunc erit quam ad statum qui nunc est; tunc enim conseruabitur uniuersum quantum ad statum gloriosum, ut unumquodque sublimetur secundum debitum sue seruitutis.

Ad secundum dici potest: illud Ysaie quod luna lucebit sicut sol modo lucet, dico secundum intensionem; dicit enim Ysa. 30²⁶ quod tunc erit lux
25 lune sicut lux solis. Dicunt enim sancti quod ante peccatum hominis <...>; sed peccante homine diminutum est lumen stellarum, et status uniuerse corporalis creature minoris factus est bonitatis quam prius erat ut habitaculum hominis; sed in resurrectione, quando premiabuntur filii adoptionis, reparabitur etiam irrationalis natura in statum pristinum qui erat ante peccatum,
30 unde dum luna ante peccatum luxit <...> post iudicium.

998 glorificata lucebunt] glorifica lucebit o quam rep. et] ex 4 sicut
rep. 9 non] nich praem. 11 resurrectio] m^e 14 sol] spc 15 referende
16 illud] illud est praem. 18 effundat 20 qui] quia erit] erat 25 ho-
minis] et uniuerse corporalis create add. 26 homine] hos 29 irrationalis]
rationalis 29 peccatum] -ata

⁴⁴ Matth. 13⁴⁸.

⁴⁵ I Cor. 15⁴¹⁻⁴².

Apostolus autem Ro. 8¹⁹⁻²³ hoc confirmare uidetur, dicens « Expectatio creature reuelationem filiorum Dei <expectat>, uanitati enim creatura subiecta est non uolens sed propter <eum> qui subiecit eam in spe; quia et ipsa creatura liberabitur a seruitute <corruptionis> in libertatem glorie filiorum Dei. Scimus quoniam omnis creatura ingemiscit et parturit usque adhuc; non solum autem illa, sed et nos ipsi primitias spiritus habentes intra nos gemimus adoptionem filiorum Dei expectantes, redemptionem corporis nostri ». Hec uerba Apostoli innuere uidentur corporalem creaturam esse reparandam forte quando peccatum cessauerit; Glosa ⁴⁶ super illud Ysaie 'Erit lux lune sicut lux solis' « Talis enim post iudicium erit celum nouum et terra noua; omnia enim propter hominem facta <in eius lapsu> peiora sunt, sol et luna suo lumine minorata ».

Ad tertium dicendum quod septuplum lucebit sol tunc quam modo, quia numerus determinatus accipitur pro indeterminato. Sicut enim dicit Ysaias ⁴⁷,
 45 « Lux solis septemplex sicut lux septem dierum »; ubi Glosa dicit quod in aduerbio septemplex finitum accipitur pro infinito et creatus numerus augmenti pro increato. Et dicit quod post iudicium posset tamen sic intelligi ubi bene Ysaias, quod lux septem dierum <est> expositio eius quod dicit 'septemplex', ac si diceret: lux solis post iudicium erit quale fuit septem,
 50 septem diebus creatus est mundus.

Ad quartum: non audeo asserere quam <quod> dicit Saluator, scilicet quod iusti fulgebunt sicut sol. Vtrum omnia glorificata sanctorum fulgebunt magis quam sol, uel omnia eque ut sol, uel aliqua plus, uel aliqua minus uel eque, determinare nescio; sed hoc scio ex uerbo Apostoli <I> Cor. 15⁴¹
 f. 254vb quod corpora sanctorum differrent claritate ad imitationem stel / larum, et iuxta gradum meritorum erunt gradus luminositatis.

QUESTIO XXXVIII

Tricesima octaua questio est an angeli quos uidit Magdalena ⁴⁸ circa sepulcrum Domini post resurrectionem lacrimabili uoce consolati sunt eam.

Responsio. Nisi expressa auctoritas dixerit, extimo quod non, quia si
 60 dolor angelis inesset, miseri essent; si uero non inesset dolor et cum fletu et uoce lacrimabili dolorem ostenderent, falsum signum darent.

Preterea, si constantis hominis atque sapientis est absque exteriori signo doloris dolentes consolari, quanto magis hoc spectat ad angelos.

34 liberabitur]	libera	seruitute]	seruitio	37 expectet	39 forte quando]
for ^e no	43 septuplam	44 determinatis	49 erit]	erat	53 aliqua ¹] uel
ali add.	54 15] xx	56 luminositatis]	mi ¹⁸ (?)	add.	60 inesset ¹] in esse
60 dolor ²]	et dolor				

⁴⁶ Glossa interl. super Is. 30²⁰.

⁴⁷ Glossa interl. ibidem.

⁴⁸ Magdalena: Ioan. 20¹³.

Preterea, cum mors Saluatoris salus fuerit mundi, quam uehementer cre-
 65 duntur angeli desiderasse, quomodo de morte eius dolerent aut signa doloris darent?

Preterea, si Deus quem summe diligunt gloriosus et dilector mundo effectus est per mortem Saluatoris, quare lacrimabili uoce cum mulieribus communicarent?

70 Preterea, si mors Saluatoris eius fuisset lacrimabilis, quare post gloriosam eius resurrectionem lacrimabiliter loquerentur?

Preterea, cum nunciauerunt mulieribus resurrectionem et gaudium de eius instanti uisione, ut quid lacrimabiliter loquerentur eis? Magis enim confortat denunciatio resurrectionis et apparitionis quam conformitas in modo
 75 lacrimationis; unde Glosa super illud Iohannis ⁴⁹ 'Mulier quid ploras' «Quasi dicat Noli plorare; prohibent lacrimas quodammodo nunciantes gaudium».

QUESTIO XXXIX

Tricesima nona questio est an homo potest uidere oculo mentis omnia que aguntur in corde hominis habentia impressionem exterius in corpore, si haberet uisum ita acutum sicut dyabolus.

80 Responsio. In corde hominis, quod est in mente, an que aguntur cogitationes relinquunt aut faciant uestigia siue signa in organo exterius naturaliter, ambiguum est. De affectionibus aut appetitibus et studiis, non puto esse ambiguum quin faciant impressiones organo corporali; unde probabiliter coniecturari posset de motibus anime, si quis forte posset illas impressiones
 85 uidere in se ipsis et sciret collectionem talium signorum ad suas causas. Istorum autem signorum aut uestigiorum aut impressionum quedam fiunt occulte interius, ita quod non percipiuntur sensu humano; quedam autem exterius, ita quod ab homine percipiuntur: sicut ira anime in aspectu et colore uultus nonnumquam ostenditur, tristitia in uultus deiectione et pallore, iocunditas
 90 in luculentia et sic de similibus. De humano autem iudicio, constat quod de interiore anime affectione conicere potest per signum datum exterius in corpore, sed non per signum interius occultum; ideo de quibusdam affectionibus conicere potest, de quibusdam non. Et quia signa forinsecus data quandoque sunt uerisimilata, aliquando per illa conicit homo de interiori affectione et
 95 aliquando decipitur: applausus enim exterior aliquando factus est.

De demonibus autem extimo esse in parte dissimile. Quia enim spiritus sunt, non solum exteriora signa affectionum, appetituum et studiorum uidere possunt que homines uident, uerum autem etiam interiora minuta atque sub-

---

67 gloriosi   68 Saluatoris] saluator *praem.*   75 ploras] pleras   80 quod]
 qua est que   80 que] 8   81 faciant] faciunt   83 faciat   86 autem] aut
 86 uestigiorum] uestiorum *praem.*   94 uerasimilata   illa] illas

---

⁴⁹ Glossa ordin. super Ioan. 20¹³.

- tilia: possunt enim corpus hominis intrare et anime assistere, et motus creatos
 100 ex influentia eius in corpus in ipso corpore scrutari. Extimo tamen quod in
 eorum perspicacitate sint gradus, ut, sicut oculi corporalis hominis uires qui-
 dam sunt limpidiore, quidam minus limpidi, sic demonibus; unde extimo
 f. 255ra quod quidam eorum sunt perspicaciores ad uidendum in impressiones / factas
 in corpore ex motibus anime, et quidam minus; et quidam sunt subtilioris
 105 ingenii aliis, quidam subtilius sciunt agnoscere motus anime per signa ex-
 pressa in corpore, quidam minus. Ad homines autem non solum habent dif-
 ferentiam in perspicuitate ingenii et subtilitate nature, uerum etiam in maiori
 exercitio et temporis diuturnitate: multa enim experientia et temporis diu-
 turnitas multam adiecit eis sapientiam.
- 110 Ad questionem ergo dicendum quod, si homo quoad intellectum mentis
 haberet parem subtilitatem nature et parem perspicuitatem ingenii et parem
 experientiam cum pari temporis longitudine cum demonibus, posset parifi-
 cari in comprehensione eorum que aguntur in corde hominis per impressio-
 nes in corpore factas. Sed hec omnia non currunt in homine, ut extimo, dum
 115 degit in corpore mortali.

QUESTIO XL

Quadragesima questio est an, licet ascendendo immediate Mars sit supra
 Solem quantum ad situm, tamen in descendendo immediate sit supra Lunam
 quantum ad dominium in prima hora diei Martis.

- Responsio. Bene compatiuntur se tales diuerse ordinationes circa Mar-
 120 tem; una considerat ad situm naturalem, alia quantum ad materiam per horas
 sibi succedentes.

- Notandum igitur quod philosophi a septem planetis septem dies nuncu-
 pauerunt, ponentes quod planete ducuntur in istis inferioribus successiue
 circulariter per horas sibi succedentes. Posuerunt etiam quod dies naturalis
 125 24 horas distinctas habeat; posuerunt quoque diem nomen accipere a pla-
 neta dominante in prima sui hora. Et computatio huius successiue domina-
 tionis per horas inceperunt a Saturno, qui est summus inter planetas, ipsum-
 que posuerunt dominatorem in prima hora sabbati: unde sabbatum diem
 Saturni uocauerunt. Deinde sequitur computatione descensiua quod secunda
 130 hora sabbati dominetur Iupiter, qui proximus est Saturno, et quod in tertia
 Mars qui est proximus Ioui, et quod in quarta Sol qui est proximus Marti,
 et quod in quinta Venus que est proxima Soli, <et> quod in sexta Mercurius
 qui est proximus Veneri, et quod in septima <Luna> que est proxima Mer-
 curio; deinde in octaua iterum Saturnus, et iterum in 15^a et postea 22^a, cum

101 prospicitate corporales uires quidam ... limpidi sic 106 habent]
 -eant 107 perspicuitate] prospicitate maiori] maior 109 eis] ei 110 intel-
 lectum] ergo ... intellectum rep. 112 experientia purificari 113 impressione
 117 tamen] non 120 alia] aliam 125 accipere] ac (vel sit?) 131 quarta] iii^a

135 computatis planetis circulariter, et in 23^a Iupiter, et in 24^a Mars: et sic consummatus est dies sabbati.

Sequitur autem quod Sol in prima hora sequentis diei dominetur, qui est proximus Marti, et ideo illum uocauerunt diem Solis; eodem autem Sole dominante in 8^a hora huius diei et in 15^a et in 22^a, sequitur ergo quod in
140 prima hora sequentis diei dominetur Luna, que est proxima Mercurio, ideo ab illa denominatur tertia dies: eadem autem Luna dominante in octaua hora huius et 15^a et 22^a, sequitur quod Saturnus dominetur in 23^a <et Iupiter in 24^a>, et sic consummatus est dies Lune. Sequitur ergo quod in prima hora sequentis diei dominetur Mars, qui est proximus Ioui, et ideo ab illo
145 denominatur quarta dies. Et sic circulariter computando per horas in planetas, inuenies singulos septem dierum nomina a planetis dominantibus in primis eorum horis, et quod post circulationem dierum et horarum septimane redibit prima hora sabbati ad Saturnum; et hec circulatio perpetua est dum tempora currunt.

150 Preterea, inter planetas duo sunt principaliores, Sol scilicet et Luna; quorum scilicet Sol actor est diei, Luna uero noctes illustrat, secundum illud Psalmi ⁵⁰ « Solem in potestatem diei etc. ». Et situs eorum considerantibus
f. 255rb ab infimo usque ad supremum, Luna erat prima, / Sol uero erit medius, habens tria supra se et tria infra; et erunt quasi due distinctiones in planetis,
155 quarum una que superior est pertinebit ad Solem, alia uero que est inferior ad Lunam.

Sicut ergo philosophi primum diem posuerunt in assignatione nominum diem Saturni, sic apud Christianos ponitur prima dies Solis, quam uocant diem dominicum <propter> magna que Dominus in illo operatus est. Ille
160 ergo tamquam primus et potissimus a planeta potissima, scilicet Sole, nomen habet; secundus autem a Luna, que in dignitate subsequitur; tertius ab eo qui est proximus Soli in distinctione superiori, scilicet a Marte; quartus ab eo qui est proximus Lune in distinctione inferiori, scilicet a Mercurio; quintus ab eo qui est proximus Marti, scilicet a Ioue; sextus ab eo qui est proximus Mercurio, scilicet Venere; septimus a proximo Ioui, scilicet Saturno.
165 Et sic alternatim assumunt sibi dies nuncupandos, et ascendendo per duas distinctiones tamquam per duas regiones Solis et Lune. Consumpto autem numero planetarum secundum numerum dierum, iterum in idipsum receditur et sic fit semper; et inde est quod non computamus nisi dies septem.
170 Nominationes autem dierum lingua gallica satis concordant istis, excepto dominico die, et similiter in latino.

---

140 Mercurio] ueneri   142 in] et   143 in *rep.*   151 illustrent
152 Psalmi] illustrat illud ps. *add.*   154 tria¹] .iiii.   planetis   157 Sicut] sic
160 potissimo   170 concordat

---

⁵⁰ Ps. 135^a.

QUESTIO XLI

Quadragesima prima questio est an in inferno est fletus corporalis quantum ad lacrimarum effusionem uel resolutionem.

Responsio. Licet uirtus <...> opinio, tamen salua potiori sententia, satis uidetur quod ibi futura sit resolutio lacrimarum: afflictio enim corporis, dolor anime, de penis inordinatissimus timor, de potentia uindicandi iudicem qui acerbissime oderunt, et huiusmodi lacrimas in hac uita prouocatiua, probabiliter possunt putari illic affligere usque fluuium lacrimarum. Saluabitur enim existentia corporum, et ita non erit immortalis, semper moriens per ea que superius⁵¹ dicta sunt de mortalitate corporum dampnatorum.

QUESTIO XLII

Quadragesima secunda questio est an in inferno erit uermis corporalis.

Responsio. Non est michi incredibile quod sit ibi uermis corporalis corpora mordens et affligens, sicut interius uermis conscientie mordens erit affligens mentes, ut uterque homo, interior scilicet et exterior, suo uerme puniatur. Vermes enim in squaloribus et locis sordidis et humidis maxime generantur et nutriuntur; sed constat quod locus inferni sordidissimus et calidissimus <...> humore tamen, cum secundum Iohannem Apoc. 20° stagnum uocetur ignis et sulphuris, et ignis et sulphur humore nutriri non possit; nec corpora pingua et corpulentia et circum quam pessime disposita, qualia sunt corpora dampnatorum, humore non careant.

Si quis putet uermem ibi non posse generari aut uiuere propter ignem, decipi uidetur: etiam in isto medio atrio mundi, quedam animalia maxime uigent in igne, ibi putantur generari ubi multum uiget ignis, et de igne uiuere, scilicet salamandra. Videmus etiam in diuersis regionibus, secundum diuersitates eorum in calore et frigore, uermes diuersos in complexione et aspectu et forma generari atque nutriri, adeo quod qui inueniuntur in una non inueniuntur in alia, et qui generantur non uiuerent in alia. Eodem modo forsitan est de isto medio mundi atrio et de infernali, quod ibi generantur uermes et nutriuntur et permaneant quales in hoc mundi medio nec generari possent nec uiuere.

QUESTIO XLIII

Quadragesima tertia questio est an possit sciri distantia a superficie terre f. 255va usque ad / centrum eius.

Responsio. Astronomi existimant se peruenisse ad scientiam quantitatis

---

176 timor] superne add.	181 erit] erat	183 sicut] enim add.	186 locus]
loca	187 humore] honore	191 ibi] non careant... ibi rep.	193 ignis] de
igne add.	197 qui] que	198 mundi] -do	

---

⁵¹ superius: qu. 26, lin. 711 sqq.

magnorum mundi corporum, inter <que> existimant se peruenisse ad sci-
 205 tiam quantitatis terre; et realiter aut peruenerunt per experimenta et demon-
 strationes suas ad ueram quantitatem solis et lune et aliarum planetarum et
 multarum stellarum atque terre, aut adeo propinque quod non sit notabilis
 error in scientia quam de talibus tradiderunt.

Alfraganus ⁵² autem in viii^a differentia libri sui, questione viii^a et tertia,
 210 narrat quantitatem terre et modum inueniendi eam, dicens quod cum terra
 sit in medio celi, oportet quod rotunditas terre sit in directo connexitatis celi.
 Si igitur aliquis sub suo meridionali ambulauerit super terram usque ad sep-
 tentrionem, eleuabitur axis septentrionalis, scilicet stella que uocatur polus,
 super circulum orizontis siue emisperii secundum quantitatem ambulationis;
 215 et e conuerso accidet si quis uersus <sit> a septentrione ad austrum sub suo
 meridionali. Et est inuentum per certum experimentum et demonstratione
 firma quod, dum sic eleuatur aut deprimitur axis septentrionalis per unum
 gradum de circulo celi, perambulabatur de superficie circulo terre quantitas
 56 miliariorum et duarum tertiarum unius miliarii. Et est iste intellectus
 220 quod si due linee exeant a centro terre per superficiem eiusdem, inter se
 autem apprehendentes 56 miliaria et 40 minuta unius miliarii, et protracte
 in continuum et directum donec in meridionali circulo terminentur, arcus
 ipsius meridionalis circuli in superficie terre comprehensus inter easdem
 lineas, ubi intersecant ipsam superficiem terre, qui est directe superpositus
 225 predicto arcui celi, est unus gradus de circumferentia terre.

Et noto quod circulus siue celi siue terre diuiditur per 360 gradus equa-
 les, maiores circuli gradus habent maiores et minores breuiore. Gradum
 autem diuidunt <per 60> minuta, et si oporteat minutum per 60 secunda,
 et secundum per 60 tertia, et sic deinceps donec peruenerint ad quantitatem
 230 quesitam precise, uel ita propinque quod non inueniatur sensibilis error. Iste
 est modus astronomorum: miliarium ponit 4 milia cubitorum. Et dicit Alfra-
 ganus ⁵³ quod hec quantitas unius gradus de circulo terre sollicita probatione
 inuenta est in diebus Almeon et conuenerunt in ea sapientes plures numero.

Ex hiis facile inuenitur quantitas rotunditatis terre. Posita enim quanti-
 235 tate unius gradus, ut dictum est, si multiplicaueris <per> numerum graduum

205 realiter] si *add.* 207 adeo *rep.* notabilis] et multarum ... notabilis *rep.*
 209 Alfraganus 212 ambulauerunt 215 septentrionem 218 circulo²
 celi ... circulo² *rep.* 222 in¹] et 223 easdem] eadem 226 siue¹] sunt 360]
 sexcentos sexaginta 228 si] nisi minutum] mimunt 230 quesitam] sic ...
 quesitam *rep.* 230 precise *rep.* 233 conuenerunt] conuens a^t

⁵² Alfraganus *Compilatio astronomiae*, Ioh. Hispal. interprete; diff. 4 'Quod
 terra sit fixa in medio coeli ut centrum', et diff. 8 'De mensura terrae' (ed. No-
 rimbergae 1537, ff. 4^r et 8^r).

⁵³ Alfraganus *op. laud.*, diff. 8 (fol. 8^r).

totius circuli terre, numerus productus erit et circuli terre <20160 miliaria>. Si 40 minuta que remanent de quolibet gradu per numerum graduum multiplicaueris, producetur numerus 14400; et si istum productum diuiseris per 60, exhibit numerus miliariorum 240; que si addita fuerint superiori numero
 240 miliariorum, erit quantitas rotunditatis terre 20400 miliaria.

Habito circulo rotunditatis terre, ex hoc peruenitur ad quantitatem dyametri terre hoc modo. Circulus continet uniuersaliter quantitatem dyametri 3 <et> septimam partem istius tertie uel ipsius dyametri; hoc docetur per tertiam propositionem quadrature circuli. Hoc tamen non est precisum, sic
 245 enim dicit illa propositio: Omnis linea continens circulum addit super triplum dyametri ipsius minus septimum. Verumtamen ista minoritas non facit
 f. 255vb errorem sensibilem; et ideo communiter accipitur / circulus ad suum dyametrum triplum sexquiseptimus, id est qui contineat dyametrum totum ter et eius septimam partem. Vnde proportio circuli ad dyametrum est sicut
 250 proportio 22 ad 7: 22 continent 7 ter <cum> unitate; que est proportio 7 ad 22, ea est proportio dyametri ad suum circulum. Et sic habetur XX propositione libri Euclidis « Si fuerint quatuor numeri proportionales, quod ex ductu primi in ultimum prouenit, equum erit ei quod ductu secundi in tertium »; ex hoc sequitur quod id quod prouenit ex ductu septenarii in circumferentiam, equale erit ei quod prouenit ex ductu 22 in dyametrum. Sed constat quod si sciretur numerus dyametri et ille multiplicaretur per 22 et inde productum diuideretur per eadem 22, rediret iterum quantitas dyametri; ergo si circumferentia terre uel circulus rotunditatis eius multiplicaretur per 7 et productum diuidatur per 22, exhibit quantitas dyametri: quando enim
 255 est idem diuidens et idem diuisum, idem erit quod exhibit.

Rotunditas ergo terre iam inuenta multiplicetur per 7, et productum diuidatur per 22, et exhibit dyameter. Et erat numerus productus ex septenario et circulo rotunditatis terre 142800 miliaria, que si diuideris per 22 exhibit dyameter 6490 miliaria integra; sed 20 miliaria remanebunt frangenda, ultra
 265 quam sunt foret dyameter terre precise 6491 miliaria. Nunc ergo remanent 20 miliaria frangenda: multiplica ea per 60 minuta, et producetur 1200 minuta; que si diuidantur per 22, exhibunt ad partem dyametri 54, et remanebunt 12 minuta frangenda. Que si multiplicentur per 60, producetur 720 secunda; que si diuidantur per 22, exhibit ad partem dyametri 32 secunda,
 270 et remanebunt 16 secunda frangenda. Que si multiplicentur per 60, erit 960;

236 terre] per *add.* circuli terre] C. te 239 60] xlx superior 241 ex]
 et hoc *praem.* 242 3] 2 249 sicut] sic 251 22] xii ea] 47 xx] xix
 252 Si fuerint] sicut fuerit 253 tertium] -iam 254 ductu] septennarii ...
 ductu *rep.* 255 Sed] secundum 259 diuidatur] -itur 260 erit] erat
 261 inuenta] -te 263 miliaria] minuta 265 precise] precepiste 6491] 60.491
 266 multiplica] -cata 60] xl (*et sic lin.* 268 et 270) produceretur 268 12]
 xxii 268 frangenda] surgenda produceret 269 diuidatur 32] 31
 270 remanebit frangenda] surgenda

que si diuidantur per 22, exhibunt ad partem dyametri 43 tertia, et remanebit 14 tertia frangenda. Que si multiplicentur per 60, producentur 840 quarta; que si diuidantur per 22, exhibunt ad partem dyametri 38 quarta, remanebunt 4 quarta frangenda. <Que si multiplicaueris per 60 producentur 240 quinta>;
 275 que si diuidantur per 22, exhibunt ad partem dyametri 10 quinta, remanebunt 20 quinta frangenda. Que si multiplicentur per 60, producentur 1200 sexta; que si diuidantur per 22, exhibunt ad partem dyametri 54 sexta, et remanebunt 12 sexta frangenda. Que si multiplicentur per 60, producentur 720 septima; que si diuidantur per 22, exhibunt ad partem dyametri 32 septima, et
 280 remanebunt 16 <septima> frangenda. Que si multiplicentur per 60, producentur 960 octaua; que si diuidantur per 22, exhibunt / ad partem dyametri 43 octaua, et remanebunt 14 octaua frangenda. Que si multiplicentur per 60 erunt 840 nona; que <si> diuidantur per 22, exhibunt ad partem dyametri 38, et remanebunt 4 nona frangenda. Que si multiplicentur per 60, producentur
 285 240 decima; que si diuidantur per 22, <exibunt> ad partem dyametri 10 decima, et remanebunt 30 decima frangenda. Que si multiplicentur per 60, erunt 1200 undecima; que si diuidantur per 22, exhibunt 54 undecima ad partem dyametri, redeundo per eosdem numeros propter diuisionem continui. Sed non oportet totiens multiplicare et diuidere, quia ultra sex uel septem
 290 non erat notabilior error; et nota quod quandocumque remanebunt frangenda, redibunt semper iidem numeri qui prius erant.

Ergo dyameter terre miliaria 6490, et minuta 54, secunda 32, tertia <43>, quarta 38, quinta 10, sexta 54, septima 32, octaua 43, nona 38, decima 10, undecima 54; et sic redibit post quintum numerum. Deinde si dyametrum
 295 dimidiaris, erunt a centro terre usque ad superficiem eius: miliaria 3245, minuta 25, secunda 16, tertia 21, <quarta> 49, quinta <5>, sexta 27, septima 16, octaua 21, nona 49, decima 5, undecima 27; quod sic semper, ut post quintum locum redeant in idem numerum. Sed numerata semper minorantur respectu precedentium; et ideo non oportet ultra diuidere, quia non appa-
 300 rebit sensibilis error in operibus astronomicis ex minutis portionibus que ulterius per diuisionem sumi possunt.

Predicto modo uerificari <potest> dictum Alfragani de inuestigatione dya-

271 43] 496   272 frangenda] surgenda   840] 84 et   273 diuidatur
 273 38] 34 remanebit   274 surgenda   <Que ... quinta> *suppl.*   275 diuidatur
 276 surgenda   277 exhibunt] duo *praem.*   dyametri] 43 tertia (*lin.* 271) ... usque
 dyametri (*lin.* 277) *rep.*   278 sexta] sex *praem.*   280 remanebit   282 43] 03
 283 840] 2840   285 240] 340 (*s. inscr.*)   decima] Que si ... decima (decimada
p. inscr.) *rep.*   286 30] 20   287 54] 74   290 notabilior] nobilior(?)   quan-
 documque] quandoque   292 6490] 6.90   54] 1'9   32] 39   293 54] 118
 294 54] 74   296 16] 6   21] 95   297 49] 40   undecima 27] vii. decima 97
 299 precedentium] prudentium   301 sumi] sum (*vel sn*)

metri terre ⁵⁴, qui sic ait « Cum diuisa fuerit rotunditas terre per tria et septimam partem unius, erit quod collectum fuerit quantitas dyametri terre, que sunt 6500 miliaria fere ». Diuisio enim facta per 22/7 intelligitur fieri per 3 et septimam partem unius, eo quod 22 continent ter 7 et septimam partem unius septenarii; et dixit fere, quia desunt 9 miliaria ad complendum 6500 et alique fractiones.

Et est alius <modus> inueniendi dyametrum per circumferentiam talis.

- 310 Circumferentia diuisa per 3, exibat dyameter hoc modo. Diuidatur rotunditas terre <20400> per 22, exibat 927 et 6 relinquitur in tabula; post diuisionem priora <927> subtrahuntur a toto numero, exceptis 6 qui remanserunt in tabula, et residuum diuidatur per 3: et exhibunt 6489 miliaria. Deinde 6 miliaria que remanserunt multiplicentur per 60, et a producto subtrahatur pars
- 315 22^a, remanebunt 8 minuta frangenda; diuidat autem residuum per 3, et exhibunt ad partem dyametri 112 minuta: ista minuta diuide per 60, et exhibunt miliare, quod additum prius inuentis facit 6490 miliaria, et remanebunt 52 minuta de parte dyametri. Deinde multiplica <per 60> 8 minuta que supererant in subtractione 22^a partis, et diuide productum per 22, et exhibunt 22^a
- 320 pars 21, remanebunt 18 secunda ulterius frangenda; deinde subtracta 22^a parte, <residuum diuide per 3 et exhibunt> dyametri 147 secunda, que si diuidantur per 60 exhibunt 2 minuta, que si addideris 52 prioribus exeunt <54> minuta, et supererunt 27 secunda ad partem dyametri. Deinde multiplica 18 secunda <per> 60 et producentur 1080, quibus diuisis per 22 exhibunt 49,
- 325 et remanebunt 2 tertia ulterius <frangenda>; si ergo 49 subtraxeris et residuum per 3 diuideris ut prius, exhibunt 343 tertia ad partem dyametri, que
- f. 256rb si diuideris ut prius / per 60 exhibunt 5 secunda, que si addideris 27 secundis prius habitis erit 32 secunda, et remanebit 43 tertia ad partem dyametri. Deinde multiplica 2 tertia que remanserunt per 60 et producentur 120 quarta,
- 330 quibus diuisis per 22 exhibunt 5 <et> remanebunt 10 quarta ulterius frangenda; si igitur subtraxeris 5 que sunt 22^a pars et residuum diuideris per 3, exhibunt 35 quarta ad partem dyametri. Deinde 10 quarta que supererant multiplica per 60 et productum diuide per 22, et exhibunt 27 quinta ulterius diuidenda <et remabit 6>; si ergo subtraxeris 27 et residuum sicut prius

304 erit] erat   305 22/7] xxii intelliguntur   309 est] et   310 diuiso
 312 priora] g'ora   313 tabula] per add. et² rep.   6489] 648   315 22^a] xxii q¹   316 diuide per rep.   317 remanebunt] -bit   318 8] 7   superant
 319 diuide] d'ine   320 remanebit   321 parte rep.   <residuum... exhibunt> suppl.
 321 147] l. 47   322 addideris] qua add.   323 27] 17   324 secunda] secundo   325 tertia] t^o   326 343 tertia] 243 t^o   327 prius] postea rep.
 exhibunt 343 ... prius exhibunt   328 et] etiam praem.   329 2] et   331 residuum] siduum   332 quarto³   333 quinta] et sexta quinta add.

⁵⁴ Alfraganus l. c.

335 diuiseris per 3, exhibunt 189 quinta ad partem dyametri; que si diuiseris per 60, exhibunt 3 quarta, que si addideris 35 prius habitis erunt 38 quarta, et remanebunt 9 quinta ad partem <dyametri>. Deinde 6 quinta que superfuerunt multiplica per 60 et productum <diuide per 22>, et exhibunt 16 sexta, et 8 sexta remanebunt ulterius frangenda; et operare ut prius, et exhibunt
 340 112 sexta, que si diuiseris per 60 exhibit unum quintum, et superfluunt 52 sexta ad partem dyametri. Deinde <eodem> opere facto circa 8 sexta que remanserunt frangenda, relinquentur 18 septima frangenda et 2 sexta aggregabunt ad 52; operatione eadem, post 6 multiplicata supererunt 8 multiplicanda, et 54 <sexta> aderunt dyametro; post 8 multiplicata supererunt 18
 345 iterum frangenda, atque <32 septima> addentur dyametro; post 18 multiplicata remanebunt 2 frangenda, et 43 <octaua> addentur dyametro; post multiplicationem duorum restabunt 10 frangenda, addentur dyametro 38 <nona> post multiplicationem 10, remanebunt 6 frangenda, et addentur dyametro 10 <decima>. Et ex tunc redibit consimilis operatio per eosdem numeros frangendos et dyametro addendos; et iterum post quintum locum idem redibit, et sic semper, quantum uolueris diuidere et multiplicare, et hoc est propter diuisionem continui que uadit <in> infinitum.

Erat ergo dyameter <miliaria> 6490, minuta 54, et secunda 32, et tertia 43, quarta 38, quinta 10, et iterum sexta 54, septima 32, octaua 43, nona
 355 38, decima <10, undecima> 54 etc. Si istum numerum dimidiaueris, relinquetur semidyameter prius scita circumferentia; et arte concordant in toto. Patet etiam semidyameter, que est quantitas distantie inter centrum et superficiem terre.

Ignoscat michi lector quod modos operandi explicaui, hoc enim fecit
 360 prolixiorum sermonem. Prima ars operandi faciliior uidetur, secunda uero magis uidetur innui in uerbis Alfragani. Patet etiam cum Alfraganus⁵⁵ dicit: <Dyameter> terre est 6500 miliaria fere: desunt enim 9 miliaria et alique fractiones.

Explicit.

---

335 parte	336 3] per tria	35] 25	338 multipli	339 et 8] .28.
340 exhibunt	341 que] remanserunt facta	add.	343 52] quinquaginta	
343 eadem] red'a eadem operatio	6] enim	add.	345 atque] arum(?)	multi-
plificata] -plica	347 10] 70	349 eosdem] eos	353 32] 22	354 54] 24
354 32] 33	362 6500] 6100			

---

⁵⁵ Alfraganus; cf. supra 305 p. 49.